

Ženy a muži v akademickom prostredí: o rodových dimenziách tvorby poznania

Ženy, veda a rod: teoretické otázky a politické vízie

V prvej časti textu načrtnem kontexty otázok, ktoré sa týkajú žien, vedy a rodu, tak, ako sa sformulovali v teoretických a neskôr aj v politických debatách v ostatných dekádach. Postupne si budem všímať spôsob, akým sa otázka žien vo vede tradične tematizuje, a poukážem na zmenu perspektívy, ktorú priniesla feministická teória. Budem argumentovať v prospech požiadavky, aby sa nedostatočné zastúpenie žien vo sfére vedy a výskumu a obzvlášť vo vyšších akademických pozíciách a v riadení vedy vnímalo so všetkou vážnosťou tak z teoretického, ako aj z politického hľadiska. Aby som poukázala na politickú dimenziu tejto otázky, stručne popíšem niektoré politické iniciatívy orientované na podporu žien vo vede a výskume, pričom poukážem na súvislosť medzi statusom vedy v spoločnosti a zastúpením žien v nej. Pozornosť budem venovať aj chápaniu rodovej určenosti vedy, ako sa rozvinulo v rámci feministickej reflexie vedy a feministickej epistemológie. Týmito úvahami chcem načrtnúť teoretické pozadie, na ktorom sa mienim pohybovať pri reflexii rodových dimenzií a súvislostí procesov tvorby poznania a pri analýze a interpretácii spôsobov, akými sú rodové otázky reflektované samotnými vedcami a vedkýňami.

Ženy vo vede: starý problém v novom šate?

Ak si kladieme otázku žien vo vede, v takejto všeobecnej a vágnej formulácii, najčastejšie sa reflexia odvíja od momentu, v ktorom sa poukazuje na absenciu významných a známych žien v dejinách modernej európskej vedy či kultúrnej tvorby vôbec. Na ilustráciu uvediem prehovor prírodovedca, ktorý v kontexte otázky o ženách vo vede nezabudol pripomenúť, že „je pozoruhodné, ako málo bolo filozofiek na svete“ (podotýkam, že účastníkovi výskumu bola moja profesijná identita známa, predstavila som sa mu ako filozofka), hoci pripustil, „že my ťažko rozlíšime (...) koľko v tom boli sociálne prvky a tak ďalej, ale filozofovanie ani nestálo veľa peňazí, a tak ako mohli ženy básniť a básnili fajn, nebolo tých filozofiek

zase až tak moc“ (P, rozhovor). Na moju námietku, že ich možno nebolo až tak málo, len sa nedostali do filozofického kánonu a ich výkony ostali nepovšimnuté, reagoval odkazom na monografiu o ženách filozofkách, v ktorej si zalistoval a zistil, že „no nie, úplne originálneho ducha ste medzi nimi nemali“ (tamže). Rozvíjanie tejto úvahy krátko prerušil pri mojej reakcii, že medzi slávnymi filozofmi by sme zbytočne hľadali aj človeka čiernej pleti. Výpoveď vyvoláva dojem, že jej autor formuluje svoj argument na základe historickej skutočnosti – neprítomnosti žien v skupine tých, ktorí sa stali slávnymi tým, že výrazne prispeli k rozvoju vedy či filozofie. V jeho výpovedi však ide, podľa môjho názoru, o použitie starého a často používaného rétorického triku, za ktorým sa pravdepodobne skrýva predstava, podľa ktorej ženy nie sú disponované pre činnosť v oblasti vedeckého výskumu, chýba im kreativita a originalita, ale aj nestrannosť a racionalita, abstraktné myslenie a pod. Inými slovami, poukazovanie na historický fakt nižšej účasti žien vo vede sa neraz používa (či skôr zneužíva) ako rétorická figúra, tváriaca sa ako argument či dôkaz o ich neschopnosti výrazne prispievať k rozvoju vedy. Takáto argumentačná stratégia, či skôr pseudoargumentácia, nie je ničím nová – bola rozšírená aj v obdobiach dávno minulých a používala sa často, keď sa riešila otázka účasti žien na výdobytkoch ľudského ducha. Túto stratégiu podrobil kritickej analýze už v polovici 19. storočia John Stuart Mill, ktorý na adresu názorov o nespôsobilosti žien vykonávať určité činnosti či funkcie na základe toho, že takéto činnosti ženy v dejinách nevykonávali, uvádza: „V tomto prípade je negatívny dôkaz málo platný, kým rozhodujúci je pozitívny dôkaz. Nedá sa považovať za nemožné, že by žena nemohla byť Homérom alebo Aristotelom, alebo Michelangelom, alebo Beethovenom preto, lebo ani jedna žena ešte v skutočnosti nevytvorila diela porovnateľné v niektorom smere dokonalosti s ich dielami.“ (Mill 2003: 80.) Z faktu nevykonania niečoho nijako nevyplýva nemožnosť či neschopnosť takúto vec vykonať, tvrdí Mill, a odhaľuje tým chybu v akejkoľvek argumentácii, ktorá z neexistencie niečoho vyvodzuje nemožnosť existencie. Samozrejme, od obdobia, v ktorom Mill žil, sa mnohé zmenilo, zdá sa však, že presudoargument o neúčasti žien vo vedeckej tvorbe, indikujúci ich nespôsobilosť, nestratil popularitu. Za povšimnutie stojí aj to, že, podľa tejto logiky uvažovania, by mal existovať nejaký jasne definovateľný vedecký talent, súbor vlastností a schopností, ktoré sú potrebné pre podávanie pozoruhodných výkonov vo vede (za takéto vlastnosti sa zvyčajne

považujú kreativita a originalita, ale aj nestrannosť a racionalita, abstraktné myslenie a pod.) a ktoré sú viazané na pohlavie. Takýto predpoklad je však veľmi problematický – talent a kreativita vo vede, tak isto ako v ktorejkoľvek inej oblasti, sú natoľko viacdimenzionálne a ťažko merateľné, že sa nedá jednoznačne povedať, aká skupina ľudí nimi disponuje, resp. nedisponuje (pozri Ceci – Williams 2007: 28).

Vskutku sa zdá, že otázka, „prečo bolo – alebo prečo je – tak málo významných vedkýň“, veľmi často nie je mienená ako skutočná otázka vyžadujúca si serióznu odpoveď; táto otázka skôr naznačuje, že argumentujúci vychádza z predstáv o neschopnosti žien „vykonávať vedu“. Skúsme sa však pozrieť na nízke zastúpenie žien v dejinách vedy ako na reálny problém, ako na otázku, ktorá sa týka participácie žien na jednej z najvplyvnejších a aj z mocenského hľadiska najvýznamnejších inštitúcií modernej spoločnosti. A keď sa pýtame na participáciu žien na vývine modernej vedy, pôjde o problematizáciu historického faktu, teda o to, aby sme neprítomnosť, resp. nízku účasť žien v „oficiálnych“, známych dejinách vedeckého poznania pochopili ako problém, ktorý si vyžaduje seriózne skúmanie. Je to problém, ktorý mnohé feministické teoretičky, filozofky, ale aj vedkyne inšpiroval a ktorý by nás mal ešte vždy inšpirovať k tomu, aby sme sa systematicky a so všetkou vážnosťou začali zaoberať otázkou postavenia žien vo sfére vedy, či už uvažujeme o minulosti alebo o súčasnej situácii.

Takáto tematizácia problému sa spája s feministickým myslením, v rámci ktorého otázka postavenia žien v oblasti vedy a výskumu sa začala vnímať ako súčasť širšieho problému usporiadania rodových vzťahov v spoločnosti. Takéto „redefinovanie“ otázky o ženách a vede nemá dlhú históriu – bolo iniciované feminizmom ako moderným politickým a emancipačným hnutím žien. Postupné prenikanie feministických myšlienok do sféry vedeckého poznania, do vedeckých a akademických inštitúcií vytvorilo priestor pre tematizáciu „otázky žien vo vede“ a postupne sa sformovali viaceré výskumné oblasti, ktoré boli zamerané na najrozličnejšie otázky súvisiace so vzťahom medzi ženami, vedou a feminizmom. V rámci týchto výskumov sa zviditeľnil aj problém historického vylúčenia žien z modernej vedy a najmä problém ich vylúčenia z dominujúceho rozprávania histórie vedy (pozri napr. Schiebinger 1999). Výskumy zamerané na proces formovania sa vedy ukazujú, že vylúčenie žien zo sféry vedy a výskumu bolo spojené s historickými premenami kultúrneho obrazu vedy na jednej strane

a obrazu ženy na strane druhej (pozri Kiczková 1998). V istom zmysle možno povedať, že historické vylúčenie žien z vedy malo za následok aj ich konceptuálne vylúčenie, to znamená, že ženy ostali mimo vedy, pokiaľ ide o jej obraz a spôsoby, akými o vede dodnes uvažujeme. A hoci nemožno povedať, že ženy sa na procesoch tvorby vedeckého poznania nezúčastňovali vôbec, ich príspevky ostali väčšinou nezaznamenané. V priebehu posledného štvrtstoročia vzniklo množstvo historických štúdií mapujúcich postavenie žien v dejinách vedy či zameraných na znovuoobjavovanie bádateľiek, ktoré síce v nemalej miere prispeli k rozvoju vedeckého poznania, no ich mená sa do uznávaných oficiálnych výkladov histórie vedy nedostali. Vznikli tiež práce, ktoré odkrývajú a analyzujú tie sociálne a kultúrne faktory, ktoré sa podieľali na historickom vylúčení žien z oblasti vedy a výskumu (pozri napr. Schiebinger 1999, Havelková 2007a).

Ak si bližšie všimneme povahu spoločenských podmienok, v ktorých prebiehali procesy inštitucionalizácie a profesionalizácie modernej vedy a ktoré formovali tak jej charakter, ako aj jej vnímanie širším spoločenským a kultúrnym prostredím, vidíme, že tieto procesy prebiehali v takom spoločenskom a historickom kontexte, ktorý sa vyznačoval striktnou dištinkciou medzi verejnou a privátnou sférou a striktnou rodovou delbou práce: mužom prislúchala verejná sféra platenej práce, kým ženám bola prisúdená privátna sféra neplatenej domácej práce (pozri Kiczková 1997). Toto oddelenie privátnej (ženskej) a verejnej (mužskej) sféry sa premietlo aj do kultúry vedy, ktorá sa postupne stala jednou z najdôležitejších inštitúcií modernej spoločnosti a jasne sa zaradila do sféry verejnej, teda do sféry vyhradenej mužom (týka sa to, samozrejme, aj univerzít, na ktorých sa vedecký výskum realizuje). Vedecké poznanie a výskum sa nastahovali do kamenných inštitúcií a inštitucionalizovaná vedecká práca sa stala súčasťou verejnej sféry.

Formovanie sa vedy ako mužskej domény prebiehalo paralelne s modernizačnými procesmi, ktoré viedli k inštitucionalizácii vedeckého výskumu a k vymedzeniu presných pravidiel, ktoré určovali, kto môže a kto nemôže takúto činnosť vykonávať. Inštitucionálna báza vedeckého výskumu a jej organizačná kultúra sa navyše budovali okolo étosu vedy a na základe predpokladu, že práca vedca profesionála nemá charakter vykonávania bežného zamestnania, ale veda je povoláním, skúmanie je vášňou, životným poslaním, nástrojom seberealizácie výnimočných jedincov/mužov. Práca vedca sa chápala ako výnimočná činnosť, ktorá si

vyžaduje „plného človeka“. Nie je náhodné, že v súvislosti s vedec-kou prácou sa často hovorí o tzv. kultúre dlhých pracovných dní, čím sa myslí to, že vedecký výskum nie je práca od ôsmej ráno do štvrtej poobede, a tým sa nez dôrazňuje čisto len rovina fyzikálneho času, ale aj to, že podávať výkony vo vede je možné len za cenu plného sústredenia sa a plného nasadenia intelektuálnych a mentálnych kapacít. Toto je jeden aspekt problému. Druhý aspekt spočíva v tom, že tradičná rodová deľba práce „kopíruje“ rozdelenie modernej spoločnosti na verejnú a privátnu sféru, s jasne rozdelenými úlohami, kompetenciami a zodpovednosťami medzi mužom a ženou. Po masovom nástupe žien do zamestnania, teda do sféry verejnej, sa táto rodová štruktúra modernej spoločnosti do istej miery zmenila, ale skoro výlučná zodpovednosť žien za starostlivosť o rodinu a deti sa nezmenila skoro vôbec (pozri napr. Bútorová et al. 2002: 405 – 443), alebo sa zmenila len v nepatrnnej miere.

V debatách o situácii žien vo sfére vedy a výskumu vzbudila pozornosť aj otázka, či a do akej miery sa ženy zúčastňujú nielen na produkciu vedeckého poznania, ale aj na organizácii a riadení vedy ako jednej z najvplyvnejších, a to aj z mocenského hľadiska, inštitúcií modernej spoločnosti. Netreba azda obzvlášť zdôrazniť, že veda v našej kultúrnej a intelektuálnej tradícii sa považuje za najdokonalejšiu a najrozvinutejšiu formu ľudského poznávania sveta, za vzor či paradigmu poznania vôbec a za najvyššieho arbitra v otázkach týkajúcich sa pravdy. Navyše, ako som už naznačila, veda, vedenie je moc, ako zdôraznil už jeden z „otcov“ moderného ponímania vedy F. Bacon a o čom po Foucaultových analýzach vzájomného prepojenia vedenia s mocou možno pochybovať iba v prípade totálnej ignorancie či nekritického uctievania vedy a vedeckosti. Práve na pozadí tejto skutočnosti sa javí nižšia účasť žien vo vede ako problém, ktorý odkazuje aj na problém mocenskej nerovnováhy a asymetrie rodov.

Ženy a veda: o podpore rodovej rovnosti a medovom hrnci

Hoci otázka participácie žien vo vede a výskume bola v rámci feministického myslenia od začiatku vnímaná ako otázka politická, do zorného poľa tvorcov a tvorkyň vednej politiky sa dostala až v polovici 90-tych rokov. Diskurz, ktorý rozvinuli orgány Európskej únie vo viacerých dokumentoch, umiestnil problematiku žien

vo vede predovšetkým do kontextu politiky rovnosti príležitostí žien a mužov. Európska komisia vydala v roku 1997 komuniké *Women and science: mobilising women to enrich European research (Ženy a veda: mobilizácia žien k obohateniu európskeho výskumu)*,²⁶ v ktorom vyzdvihla princíp rovnosti príležitostí žien a mužov v oblasti vedeckého výskumu a ako cieľ formulovala dosiahnutie rodovej rovnosti v tejto oblasti systematickou a širokou podporou participácie žien na európskom výskume. Vyzvala k širokej spoločenskej diskusii o tejto problematike a k vytvoreniu jednotného postupu členských krajín EÚ, s cieľom zvýšiť zastúpenie žien vo vede a výskume. V komuniké bol vytýčený akčný plán na podporu rodovej rovnosti vo sfére vedy, výskumu a rozvoja a bola ustanovená skupina, ktorej úlohou bolo vypracovať súhrnnú správu o situácii žien vo vede. Táto správa bola publikovaná v r. 2000 pod názvom *Science policies in the European Union. Promoting excellence through mainstreaming gender equality (Vedné politiky v Európskej únii: podpora excelentnosti prostredníctvom uplatnenia rodovej rovnosti)* a stala sa známa ako tzv. ETAN správa.

Dôležitým politickým nástrojom presadzovania politiky rodovej rovnosti v oblasti vedy a výskumu sa stala aj rezolúcia Rady EÚ *Women and Science (Ženy a veda)* z roku 1999. Aj v tomto politickom dokumente sa problém nedostatočného zastúpenia žien vo vedec-kom a technologickom výskume tematizuje ako problém týkajúci sa rovnosti príležitostí žien a mužov v spoločnosti, ktorý je, podľa tejto rezolúcie, spoločným problémom všetkých členských krajín. Rezolúcia zároveň vyzvala členské štáty k formovaniu takých národných politik rovných príležitostí, ktoré povedú k dôslednému uplatneniu princípu rodovej rovnosti v oblasti vedy a výskumu. Rada EÚ následne upozornila na význam rodovo rozlíšených štatistických dát, ako aj na význam indikátorov pre sledovanie účasti žien vo vede a výskume a nástrojov na monitorovanie rodovej rovnosti vo vede.²⁷ V tom istom roku bola v Helsinkách ustanovená skupina expertov a expertiek z decíznej a výskumnej sféry, z vtedajších 15 členských a 15 pridružených krajín (vrátane Slovenskej republiky). Úlohou tzv. Helsinskej skupiny bolo vypracovanie národných, rodovo rozlíšených štatistík a vypracovanie rodovo

²⁶ Dostupné na ftp://ftp.cordis.europa.eu/pub/improving/docs/g_wo_co_en.pdf.

²⁷ Pozri *Council Resolution of on „Women and Science“*. Council of the European Union, Brussels, 1 June 1999. Dostupné na ftp://ftp.cordis.lu/pub/improving/docs/g_wo_res_en.pdf.

senzitivných indikátorov umožňujúcich sledovať situáciu rodovej rovnosti vo vede a výskume v jednotlivých krajinách (pozri Piscová 2004). Výsledky práce tejto skupiny boli zverejnené v podobe národných správ, ktoré sú zahrnuté v publikácii *National Policies on Women and Science in Europe (Národné politiky o ženách a vede v Európe)* (Rees 2002). Správa Európskej komisie o problematike žien vo vede v krajinách strednej a východnej Európy a v pobaltských štátoch vyšla v publikácii *Premárnené talenty: od osobných zápasov k veci verejnej. Ženy a veda v krajinách Enwise*. Táto, tzv. Enwise správa sa venuje situácii žien aj v našom geopolitickom priestore (Blagojević et al. 2004, Velichová 2004). Je pozoruhodné, že správa rozširuje perspektívu, z ktorej sa na daný problém nahliada – upozorňuje totiž, že tému ženy a veda je potrebné vnímať nielen z perspektívy politickej požiadavky rodovej rovnosti, ale aj z perspektívy vedy ako inštitúcie a z perspektívy obrazu či ideológie vedy, a konštatuje, že „podpora žien vo vede si vyžaduje zmenu nášho obrazu vedy“ (Blagojević et al. 2004: 15). Zároveň však treba povedať aj to, že v dokumentoch a správach, ktoré boli vypracované z iniciatívy európskych inštitúcií, prevažuje argumentačná stratégia opierajúca sa o zdôraznenie potreby zvýšenia efektívnosti vedy a výskumu v európskom výskumnom priestore. Zdôrazňuje sa, že nedostatočné zastúpenie žien vo vede a výskume je vážnou prekážkou plného využívania potenciálu existujúcich ľudských zdrojov, že je mrhaním ľudským potenciálom a je prekážkou v budovaní spoločnosti založenej na vedeckých poznatkoch.

Zaujímavá súvislosť, ktorá je v kontexte otázky účasti žien vo vede a výskume relevantná a na ktorú dôrazne upozorňuje aj vyššie citovaná Enwise správa, je súvislosť medzi statusom a prestížou vedy a statusom žien v spoločnosti. Niektorí autori a autorky totiž upozorňujú na zaujímavú koreláciu medzi pozíciou žien vo vede a medzi statusom, ktorý je v tej-ktorej spoločnosti pripisovaný vede ako subsystému spoločnosti. Ukazuje sa, že pozícia žien vo vede je podmienená jednak pozíciou vedy v spoločnosti (či sa vede priznáva vysoká hodnota alebo sa vníma len ako niečo druhoradé, napr. v porovnaní s ekonomikou), ako aj jej všeobecným rodovým usporiadaním (či sa ženám priznáva rovnaký spoločenský status ako mužom alebo sú v subordinovanom postavení). Výskumy ukazujú, že vo vysoko statusovej vede ženy sú spravidla podprezentované vo väčšej miere než vo vede s nízkym spoločenským statusom (pozri Etkowitz et al. 2008). Etkowitz et al. upozorňujú, že hoci vzťah medzi statusom žien a statusom či prestížou vedy

v spoločnosti má komplexný charakter a vykazuje istú mieru variabilnosti, znevýhodňovanie žien je najzjavnejšie v tradičnej bašte vedy, v akademických inštitúciách.

Na podobnú súvislosť medzi financovaním vedy – pričom financovanie vedy nepochybne súvisí aj s jej statusom či prestížou v dnešnej spoločnosti, resp. financovanie takýto status utvára – a mierou participácie žien upozorňuje aj spomenutá Enwise správa, ktorá na základe dostupných štatistických údajov zisťuje, že „sa najvyššie zastúpenie žien objavuje v krajinách a sektoroch s najnižšími výdavkami na VV a najnižšie zastúpenie žien v sektoroch s najvyššími výdavkami na VV [vedu a výskum, pozn. autorky]“ (Blagojević et al. 2003: 82). Štatistický ukazovateľ tzv. medového hrnca ukazuje vzťah medzi koncentráciou žien a mužov a výdavkami na vedu a výskum a „kvantifikuje stratu prístupu k výdavkom a/alebo stratu kontroly nad výdavkami na VV, ktorú vedecké pracovníčky ako celok utrpia v dôsledku toho, že sú s väčšou pravdepodobnosťou koncentrované v sektoroch a vedných odboroch s nízkymi výdavkami na VV“ (tamže). Podľa autoriek uvedenej správy, táto skutočnosť naznačuje, že ženy vo sfére vedy a výskumu sú využívané ako druhotný ľudský zdroj v tých oblastiach, o ktoré muži strácajú záujem v dôsledku ich finančnej nepríťažlivosti. Ako na to v ďalšej časti textu podrobnejšie poukážem, na takúto situáciu nedoplácajú len ženy, ale aj muži, ktorí pôsobia v oblastiach či disciplínach, v ktorých ženy, hoci len čisto kvantitatívne, prevažujú a ktoré sú považované za „prefeminizované“.²⁸

O rodovej určenosti vedy

V 80-tych rokoch minulého storočia feministické reflexie problematiky týkajúcej sa účasti žien vo vede, ich prítomnosti či skôr neprítomnosti v rôznych štruktúrach vedeckých a akademických inštitúcií, sa postupne transformovali a v istom zmysle aj radikalizovali. Sociologické a historické prístupy sa rozširovali a obohacovali o širšie filozofické hľadiská. Postupne sa artikulovala aj potreba komplexnejšieho skúmania povahy vedy z feministickej perspektívy. V rámci týchto skúmaní išlo nielen o reflexiu niektorých konkrétnych vedeckých teórií (hlavne z oblasti vied

²⁸ O rôznych významoch, aké adjektívum „feminizovaný“ a „prefeminizovaný“ nadobúda v súvislosti s vednými odbormi, pozri bližšie Kiczková 2009: 358 – 360.

o živej prírode a zo sociálnych vied), ale aj o všeobecnejšie, filozoficky ladené skúmania predpokladov, princípov a ideálov vedy a o kritickú reflexiu chápania vedy ako jedinej formy či paradigmy poznania. Takto sa formoval – použivúc výraz Sandry Harding – „problém vedy vo feminizme“ (Harding 1986). Veda, ako aj jej dominujúci obraz sa stávajú z feministického hľadiska problémom z viacerých dôvodov – v súvislosti s už spomenutým historickým vylúčením žien z tvorby vedeckých poznatkov treba sa pýtať aj na to, či malo vylúčenie žien nejaké dôsledky na obsah, metódy, normy a prax vedeckého poznania či na obraz vedy. Fundamentálnou súčasťou tradičného, dodnes prevládajúceho obrazu vedy je predstava, podľa ktorej veda je budovaná na základe takých noriem a ideálov, akými sú objektivita, nezainteresovanosť, logickosť, nestrannosť, nezávislosť, racionalita, citová nezaangažovanosť. Tieto charakteristiky sú zároveň chápané ako kultúrne znaky maskulinity, mužského správania a sú kladené do protikladu k opačným normám femininity, ženského správania. Od vedcov sa očakáva priebornosť, citlivosť a súťaživosť, čo sú vlastnosti, ktoré definujú či spoluurčujú obsah konceptu maskulinity v našej kultúrnej tradícii.

Viacere teoreticky a výskumníčky sa obrátili kritickým pohľadom k vlastným disciplinám, všímajúc si nielen organizáciu a rodovo podmienenú deľbu vedeckovýskumnej práce, ale aj metódy výskumu a obsah niektorých konkrétnych, špeciálnovedných teórií. Išlo najmä o teórie, ktoré si nárokovali vypovedať napr. o ľudskej prirodzenosti, o pohlavných rozdieloch, o sexualite, ale aj o dejinách či kultúre, teda teórie najmä z oblasti biologických vied, psychológie, ale aj filozofie, antropológie či histórie, pričom však vychádzali iba z mužskej skúsenosti, ktorú povýšili na normu.²⁹ Výsledky týchto skúmaní presvedčivo preukázali, že veda, podobne ako aj ďalšie spoločenské inštitúcie, napriek svojej

²⁹ Ako dnes už dobre známy príklad možno uviesť teóriu morálneho vývinu Lawrence Kohlberga, ktorého androcentrismus podrobila kritike C. Gilligan. Biologička Ruth Bleier vo svojej štúdií *Výskum pohlavných odlišností: veda či viera?* ukazuje, že vo viacerých disciplinách, od endokrinológie cez neurológiu a psychológiu po primatológiu, výskumníci často vyvinuli až enormné úsilie, aby preukázali či dokázali existenciu takých dôležitých rozdielov medzi pohlaviami (napr. v oblasti kognitívnych schopností či behaviorálnych charakteristík), ktoré by vysvetľovali, zdôvodnili a legitimizovali v spoločnosti existujúce formy rodovej hierarchie a asymetrie (Bleier 1986: 147 – 163).

deklarovanej neutralite a objektivite nie je rodovo neutrálna, ale je rodovo podmienená a je poznačená v spoločnosti dominujúcim rodovým poriadkom.

Tézu o rodovom charaktere vedy je možné interpretovať vo viacerých významoch;³⁰ o tom, že veda ako inštitúcia a ako produkcia vedenia je rodom poznačená, je možné uvažovať v zmysle rodovej štruktúry tých, ktorí a ktoré v nej pôsobia. V tejto rovine uvažovania ide o problém štrukturálnej rodovej ne/rovnosti vo vede – ako som už spomenula, moderná veda bola až do 20. storočia skoro výlučnou doménou mužov a účasť žien v tejto sfére, vrátane sféry akademickej vedy, podľa kvantifikovateľných ukazovateľov, dodnes zaostáva za účasťou mužov (pozri Filadelfiová et al. 2009). Z filozofického hľadiska je však potrebné poznamenať, že rodom sú poznačené aj základné princípy a ideály vedeckého poznania, ako je ideál racionality, objektivity, a prejavuje sa to aj v celkovom obraze vedy ako „mužského podujatia“, mužskej domény. Názor, podľa ktorého „genderovanosť inštitúcií se nevzťahuje len na to, že jsou v nich muži a ženy pojednávání rozdílnými způsoby, ale již na jejich sebedefinice jako buďto mužský, nebo ženský kontext“ (Šmausová 2005: 20), sa vzťahuje aj na vedu ako spoločenskú inštitúciu. Tézu o rodovej určenosti vedy by sme však nemali chápať ako opis nejakej nemennej či esenciálnej vlastnosti vedy – v rámci feministických epistemologických reflexií nadobúda táto téza hodnotu kritického nástroja, ktorý slúži na odkrývanie androcentrických myšlienkových schém, ktoré sú vo vede a v jej filozofickom obraze prítomné. Podobne je to aj s pojmom rodu – tento pojem sa etabloval ako analytická kategória vo feministickej filozofii ako základ feministickej kritiky vedy, pričom výraz „analytická kategória“ sa v tomto kontexte používa na vyjadrenie istej optiky a naznačuje, že tu ide o istý spôsob pýtania sa (pozri Nagl-Docekal 2007: 70). Kategória rodu poskytuje takú perspektívu, z ktorej sa už na vedu nemôžeme pozeráť ako na autonómnu sféru neutrálneho, nezainteresovaného, čistého rozumu, na sféru, ktorá by bola izolovaná od konkrétnych spoločenských, kultúrnych, ale aj politických a ideologických faktorov, vrátane rodových, ale ako na niečo, čo je zasadené do spoločenského a kultúrneho kontextu a je týmto kontextom ovplyvňované.

³⁰ Bližšie pozri Szapuová 2005: 39 – 57.

Ženy, muži a rovnosť príležitostí: od rovnakosti k odlišnosti

Jeden z kontextov, v ktorom problematika rodu, rodových vzťahov či rodovej diferencie vystupovala v naratívoch účastníkov a účastníčok nášho výskumu, sa týkal otázky nerovného zastúpenia žien najmä na vyšších stupňoch akademickej kariéry a v riadiacich a rozhodovacích pozíciách; týkal sa teda rodovej štruktúry tých, ktorí a ktoré sa podieľajú na produkcii poznania. Na základe skúseností z participatívneho pozorovania na prírodovednom pracovisku som nadobudla dojem, že otázky týkajúce sa postavenia žien vo vede a výskume nepatria medzi tie, ktoré by priťahovali pozornosť v rámci danej epistemickej komunity, a preto som cítila potrebu kontextualizovať (ale aj zdôvodniť) otázku rodových vzťahov vo vede odvolávaním sa na relevantné štatistické údaje dokazujúce nepriamu úmeru medzi výškou akademickej pozície (či už v zmysle vedecko-pedagogických titulov alebo zastávania rozhodovacích a riadiacich pozícií) a zastúpením žien na týchto pozíciách. V niektorých rozhovoroch som tému uviedla aj referovaním o diskusii, vyvolanej prezentovanými názormi prezidenta Harvardskej Univerzity Larryho Summersa v roku 2005, ktorá sa objavila aj na stránkach slovenskej tlače (pozri Hanus 2005, Ostatníková 2006). O to zaujímavejšie bolo sledovať, akým spôsobom na uvedené otázky účastníci a účastníčky výskumu reagujú, akú úlohu vo svojich komunitách pripisujú rodu. V nasledujúcom texte budem sledovať rôzne typy diskurzov, ktoré zazneli v prehovoroch účastníčok a účastníkov výskumu.

Hoci spôsoby, akými účastníčky a účastníci výskumu reflektujú rodové vzťahy vo vede vo všeobecnosti alebo vo svojich epistemických komunitách, sú vskutku rôznorodé, v zásade možno povedať, že ich úvahy sa pohybujú v dvoch odlišných polohách: v polohe akcentovania rovnosti až rovnakosti postavenia a situácie žien a mužov a v polohe akcentovania odlišnosti. Akcentovanie rovnosti či rovnakosti podmienok sa spája prevažne so zdôraznením individuálnej roviny, kým akcentovanie odlišnosti podmienenej rodom sa spája s naturalizáciou predpokladaných či deklarovaných rozdielov. V texte si budem všimáť diskurz, v ktorom sa argumentuje rovnosťou príležitostí a v rámci ktorého sa problém nerovného zastúpenia žien na vyšších akademických pozíciách alebo ich pomalší kariérny rast umiestňuje do individuálnej roviny, ako aj diskurz odlišnosti, ktorý tento problém spája, či už expli-

citne alebo implicitne, s „prirodzenosťou“ ženy, s jej „prirodzenou“ ženskou rolou, a tým ho naturalizuje. Poukážem pritom aj na niektoré prípady, keď reflexia rodovej ne/rovnosti prekročila individuálnu rovinu a umiestnila tento problém do kontextu širších spoločenských podmienok alebo do kontextu podmienok inštitucionálnych.

O rovnakých šanciach, alebo je to naozaj len „otázka tých žien a mužov“ ?

V reakciách viacerých prírodovedcov a prírodovedkýň na otázku o rodovej rovnosti/nerovnosti vo vede často zaznieval vážavý tón, občas aj tón pochybnosti o relevantnosti samotnej otázky, alebo dokonca nechut' k samotnej téme. Jedna výskumníčka to formulovala explicitne, keď na otázku o možných príčinách nižšieho zastúpenia žien na vyšších stupňoch akademickej kariéry reagovala slovami: „Rozhodne to [nižšie zastúpenie žien na vyšších pozíciách, pozn. autorky] nevnímam ako problém.“ (P, rozhovor.) Podobne vyznela aj lakonická výpoveď výskumníka, ktorý relevantnosť otázky existencie vertikálnej a horizontálnej rodovej segregácie vo vede odmietol poznámkou „netrápi ma to“ (P, rozhovor). Vážavý tón dobre ilustruje aj citát, v ktorom respondentka reaguje na otázku o možných príčinách zaostávania kariérneho rastu žien za kariérnym rastom mužom nasledujúco: „No to ja vám neviem na toto čo povedať, a to je vždy môj problém, keď sa niekto na to pýta, lebo ja nevidím iný dôvod, iba že je to rozhodnutie tej ženy.“ (P, rozhovor.) Uvedený citát je priamym a explicitným vyjadrením, podľa môjho názoru, vcelku rozšíreného povedomia o individuálnej slobode a individuálnej zodpovednosti určovať smerovanie vlastného osudu vrátane akademickej kariéry: „to je otázka tých žien a tých mužov, ktorých sa to týka“ (P, rozhovor), sú to teda konkrétne ženy a konkrétni muži, ktoré a ktorí majú svoj kariérny rast, takpovediac, vo vlastných rukách, pričom na rode či pohlaví nezáleží. Takýto názor sa spája s odmietaním predpokladu, že by štatisticky zdokumentovaná nerovnosť medzi ženami a mužmi v ich postavení mohla byť dôsledkom znevýhodnenia žien: „Ja teda nemám nejaké názory, že by bola nejaká diskriminácia, ja to vidím na svojom vlastnom pracovisku, že kto je dobrý, bez ohľadu na to, či je žena alebo muž, má absolútne rovnaké šance.“ (Tamže.)

Samozrejme, dalo by sa uvažovať o rôznych príčinách takéhoto nevnímania problému, o celkovo nízkej miere citlivosti voči rodo-

vej nerovnosti v spoločnosti či o rodovej slepote, ktorá sa prejavuje v nepochopení „toho, že rod je sociálnym faktorom, ktorý určuje, aké majú muži a ženy reálne postavenie v spoločenskej štruktúre (...) ale aj to, ako sa utvárajú rozdielne možnosti voľby a odlišné očakávania v závislosti od rodových rolí, stereotypov a symbolov“ (Kiczková 2009a: 309). Podľa názoru českej sociologičky a sociálnej filozofky H. Havelkovej, „jedným z typických znakov odlišnej genderovej kultúry (v celú východnú Európu) je nízka genderová senzitivita, jež má vliv na chování institucí i jednotlivců a jež je – paradoxně – spojená s přesvědčením o vysoké míře genderové rovnosti“ (Havelková 2007: 19). Pochybnosti o relevantnosti otázky rodovej rovnosti vo vede môžu byť živé aj ideológiou vedy, ktorá deklaruje jej demokratickosť, fungovanie dobre definovaných a pre všetkých rovnakých pravidiel vstupu, účasti a napredovania v tejto sfére. Nazdávam sa však, že dôležitým momentom, ktorý sa podpisuje pod nevšímavosť či necitlivosť voči danému problému – manifestovanú v prehovoroch ako „netrápi ma to“, „nevnímam ako problém“ – je najmä presvedčenie, ktoré prevažovalo v komunite prírodovedcov a prírodovedkýň, že – vyjadrené slovami už vyššie citovenej výskumníčky – „kto je dobrý, má absolútne rovnaké šance, bez ohľadu na to, či je žena alebo muž“ (P, rozhovor). S týmto presvedčením sa spája silná viera v schopnosť a hlavne v možnosti jednotlivcov a jednotlivkýň určovať smerovanie kariérnej dráhy. Na podreprezentovanosť žien vo vyšších kategóriách akademickej kariéry, o ktorej hovoria štatistické údaje jasnou rečou, reaguje citovaná výskumníčka opätovným akcentovaním, že „to je otázka tých žien“, „je to otázka tej individuality“ (tamže). Na prvý pohľad sa zdá, že logika takejto úvahy je jasná a priezračná: ak ženy a muži majú rovnaké východiskové podmienky a majú aj rovnaké predpoklady, a napriek tomu je viditeľná nerovnosť výsledku (teda ženy majú nižšie zastúpenie na vyšších akademických pozíciách), príčinu treba hľadať na strane „žien samotných“:

„To sú asi priority, ktoré si ženy dávajú, že niektoré si dávajú tú prioritu, áno budem sa starať o deti a je mi to prvoradé, však to nakoniec ste videli aj na tom pracovisku, ten príklad osoby (...), že má 2 deti, ambiciózna, robí v tom laboratóriu skutočne od rána do večera, je to otázka tej individuality, čo chce, alebo nechce, a keď chcem a postavím si cieľ, že tou profesorkou budem, tak ňou budem.

Ale keď si postavím cieľ, že prvoradá bude domácnosť, ísť o druhej domov a starať sa o deti, nemôžem očakávať iný výsledok.“ (P, rozhovor.)

Naratív o osobných prioritách je v prehovore respondentky podporovaný diskurzom o rovnosti príležitostí: „... ja si myslím, že tie danosti mužov a žien sú rovnaké, ambície sú rovnaké, ale treba si určiť priority“. A hoci respondentka nešpecifikuje, čo má na mysli, keď hovorí o danostiach, či jej ide o intelektuálne schopnosti, osobnostné predpoklady alebo inštitucionálne podmienky a zázemie, za jej úvahou sa skrýva logika hľadania príčin v osobnej rovine – niektorí, tak ženy, ako aj muži, si volia „pohodlný život, mať svoju prioritu, povedzme hobby a robiť si hobby, však si zoberte aj mnoho mužov, ktorí si prídu do roboty len tak niečo porobkať a majú iné hobby“ (P, rozhovor). V tomto prehovore dominuje akcentovanie individuálnej vôle, schopnosti a chcenia, argumentačne posilnené vlastným príkladom: „... vychovala som dospelé deti, úspešné (...) nepociťovala som žiadny problém. Je fakt, že je to tvrdá robota, šesť hodín spánku, nič viac, rodina a zamestnanie, povolanie, že nejaké veľké hobby ani veľké koníčky som ja nikdy nepestovala a vlastne, takým tým mojím hobby bola moja robota. A, samozrejme, tak manžel pomáhal“ (tamže) alebo príkladom mladšej kolegyne, ktorá je „ambiciózna, šikovná, pritom má dve deti a vyrovná sa ktorémukoľvek mužovi“ (tamže).

Na tomto prehovore stojí za povšimnutie to, ako explicitné odmietnutie znevýhodnenia žien spojené s akcentovaním individuálnych vlôh, šikovnosti a ambicióznosti sa spája s implicitným predpokladom o mužovi ako norme, ktorému sa žena, dokonca aj s rodičovskými povinnosťami, môže vyrovnáť. Práve načrtnutá logika uvažovania vedie respondentku ku kritickému postojovi voči možným podporným opatreniam zameraným na ženy vo sfére vedy a výskumu: takéto opatrenia by považovala za nedôstojné, „pretože ak je niekto dobrý, tak ho netreba podporovať a musí sa nejakým spôsobom dostať sám“ (tamže).

Rétorika „individuálnej voľby a individuálnej priority“ je prítomná aj v niektorých prehovoroch, v ktorých výskumníčky reflektovali situáciu znevýhodnenia matiek. Jedna respondentka napríklad hovorila o brzdiacom dopade materstva na budovanie vedeckej kariéry, keď sa kariéra preruší a po návrate „je to trochu ťažšie. Toto sú vedné disciplíny, kde za tri roky strašne veľa doba pokročí, veda pokročí a ťažšie sa potom [pokračuje v práci, pozn.

autorky]“. Nepomenúva to však ako niečo negatívne, naopak, zdôrazňuje, že to bola jej prioritná voľba, a napriek tomu, že jej kariéra sa zabrzdila, „všetko bolo v pohode“ (P, rozhovor).

Domnievam sa, že umiestnenie problému do roviny individuálnej voľby – je to otázka žien samotných, ich priorit, ambícií, chcenia – zastiera jeho hlbšiu, štruktúrnu rovinu; zastiera skutočnosť, že aj individuálna voľba má sociálnu povahu, že „domnile osobní a svobodná rozhodnutí jsou dalekosáhle ovlivňována nepsanými tlaky a očekávaními okolí a sdílené kultury, že domnělá individuální volba má vždy také kulturní a sociální povahu, že je obvykle strategií jedince v dané situaci (tj. takové, kterou již sám svobodně nevytvořil)“ (Havelková 2007b: 21).

Kým vyššie citovaná respondentka pri reflexii svojej skúsenosti so zaostávaním žien pri budovaní academickej kariéry uvažuje v rovine individuálnej voľby a osobných priorit, ďalšia výskumníčka uvažuje aj o širšom kultúrnom prostredí, o systémových, spoločenských faktoroch: „Na Slovensku to bude ešte stále systémom, že tá žena si má plniť materské povinnosti. Ako nedá sa ešte veľmi dobre na Slovensku zosúladiť vedecká práca a rodina pre ženu, zo začiatku.“ (P, rozhovor.) Situácia, keď postavenie žien je v porovnaní so situáciou mužov iné a táto odlišnosť sa pomenúva ako „ženy to majú ťažšie“ najmä preto, lebo popri budovaní vedeckej kariéry sú to ony, na pleciah ktorých leží potreba zosúladovania kariéry a rodiny, je, podľa tejto respondentky, časovo lokalizovateľná a ona sama ju lokalizuje do času začiatku kariéry.

Vzťahovanie problému na individuálnu rovinu prekračuje vo svojej reflexii skúsenosti zo zahraničného pobytu aj prírodovedkyňa mladšej generácie, ktorá upozorňuje na to, že subjektívny „pocit z nelimitovanosti možností“ ešte nemusí znamenať, že žiaden problém neexistuje:

„Napriek tomu, že vy emocionálne vôbec nemáte pocit, že by ste boli nejakým spôsobom limitovaná, ale to možno bolo tým, s akými ľuďmi, pod akými vedúcimi pracovníkmi som pracovala, pretože tam bola absolútna rovnosť, tam naozaj nebol rozdiel medzi ženami a mužmi, ale bol a tam stále je obrovský hendikep žien v tom, že pri prijímaní na miesto, profesorské povedzme (...) ženy sú limitované, a najmä mladé ženy, pretože každý uvažuje, že budú mať deti a automaticky sa posúvajú na miesto číslo dva. To znamená, že ak sú rovnocenní kandidáti, tak sa

prijme muž pred ženou, ktorá je v reprodukčnom veku.“ (P, rozhovor.)

Možnosť prekročenia limitov takého spôsobu uvažovania, v ktorom delba rodových rolí sa zdôvodňuje „prirodzenosťou“, dokonca rozumnosťou, naznačila vo svojej výpovedi aj príslušníčka mladšej generácie, doktorandka na skúmanej prírodovedeckej inštitúcii: „Žena si nemôže dovoliť byť od rána do večera v práci a jedine, že by mala nejakého muža, ktorý by bol nadšený tým, že robí domáce práce a stará sa o deti, no. Aj to je možnosť.“ (P, fokusová skupina.) Výskumníčka nepriamo ponúka isté riešenie – nájsť muža, ktorý by pristúpil na spravodlivú delbu domácich prác a starostlivosti o deti. Prerušenie kariéry z dôvodu rodičovskej dovolenky sa tu pomenúva priamo ako znevýhodnenie: „Ten muž nepôjde na materskú. Pôjde žena, a tým je vlastne ochudobnená o tie dva, tri roky vo vývoji svojej kariéry. Možno to postavenie muža vo vede je trochu zvýhodnenejšie práve týmto.“ (P, fokusová skupina.)

Tému zaostávania kariérneho postupu žien za kariérnym postupom mužov, resp. ich nižšie zastúpenie na vyšších stupňoch academickej kariéry reflektovali viacerí respondenti a respondentky zo spoločenskovednej disciplíny skôr v jej štruktúrálnej dimenzii. Respondentka strednej generácie v tejto súvislosti kriticky reflektovala v academickej sfére používané kritériá kvalifikačného postupu. Prekážajú jej kritériá hodnotenia, ktoré sú zamerané čisto kvantitatívne a ktoré prikazujú „čo najviac produkovať, kvantitatívne. Je jedno, či niekto napíše 100 zlých článkov alebo jeden [dobrý, pozn. autorky], teda nie je to jedno, je to lepšie ako jeden dobrý článok“ (Š, fokusová skupina), a naznačuje, že ženy sa ťažšie prispôbujú takýmto kritériám. Podľa jej názoru, muži sú viac zameraní na cieľ aj v prípade, že ten cieľ je „formálny“ (čisto kvantitatívny), v prípade mužov akoby viac platilo, že „chcem dosiahnuť docentúru, no tak musím publikovať a odstrím zrejme rodinu a vzťahy niekde na bok a [muži, poz. autorky] sa vrhali naozaj na tú kvantitu, lebo je nutná. Čiže tá zacielenosť u tých mužov bola očividne omnoho silnejšia, a preto možno dosahovali také výsledky“, hneď však dodáva:

„...viem si predstaviť aj ženu, ktorá naozaj povie si, ok, to sú pravidlá, budem ich hrať, lebo chcem dostať dobrú robotu, chcem dodržať nejaké pravidlá, teda nejaké kritériá pre hodnotenie, chcem sa dostať k nejakým grantom,

aby som mohla robiť svoju výskumnú činnosť. O.K., takže idem. To znamená, že tiež sa môže vrhnúť [na kariéru, pozn. autorky] ako ktorýkoľvek muž, možno musí byť rovnako asertívna alebo možno necitlivá voči tomu, že možno nebude mať taký dobrý súkromný život, tak isto ako ten vedec“ (tamže).

V tomto prehovore zaznievajú dva zaujímavé momenty: implicitný predpoklad, že plnenie kritérií, produkovanie množstva publikácií vždy ide na úkor niečoho, vyžaduje si „odstrčenie rodiny a vzťahov na bok“, čo sa však, podľa respondentky, nemusí spájať výlučne s mužmi. Jej uvažovanie akoby prebiehalo v deskriptívnej rovine, keď hovorí o vyššej zameranosti na cieľ u mužov aj za cenu „odstrčenia“ rodiny nabok ako o možnom vysvetlení pomalšieho kariérneho postupu žien, zároveň však túto rovinu prekračuje, keď formuluje možnosť, že takýto postoj sa nemusí nutne spájať s mužmi, ale aj žena „sa môže vrhnúť“ na kariéru. Teoreticky túto možnosť ženy nepochybne majú, treba však položiť aj otázku, aké by to malo dôsledky pre ich vnímanie či „reputáciu“, ak by si kariéru budovali za cenu „odstrčenia“ rodiny. Neviedlo by to k celkovému negatívnemu posúdeniu až odsudzovaniu? A to nielen zo strany spoločnosti, ale dokonca aj zo strany vlastnej epistemickej komunity; ženy vedkyne, ktoré „vidia len vedu“, nebývajú vnímané najpriaznivejšie. Akoby tu platili dva metre: muž, idúci len za svojou kariérou, je vnímaný ako cieľavedomý a asertívny, kým žena, ak takto postupuje, vystavuje sa možnej výčitke voči „prehnanej ambicióznosti“. Ako keby si žena musela vybrať: buď „bude vidieť len vedu“ a môže napredovať zarovno s mužmi, alebo bude neustále „lavírovať medzi domácnosťou, vedou a pedagogikou“, s následným dopadom takéhoto lavírovania na akademickú kariéru.

„Nezvyčajnosť“ situácie, keď žena, hoci iba na chvíľku, uprednostní vedu pred starostlivosťou o rodinu, dobre vystihujú slová mladej doktorandky zo spoločenskovednej inštitúcie, ktorá spomína epizódu z rodinného života, epizódu, ktorá si nevyžaduje komentár: „Teraz som videla pár dní, ako mama písala jednu štúdiu, a bolo to zrazu také čudné. Sedela pri počítači, nebol navarený obed, mohla som ja navariť, to som ešte d'alší deň varila a sme sa snažili nejako vychádzať v ústrety, ale bol to nezvyk a všetci boli z toho hotoví, že čo sa deje, mama píše štúdiu.“ (S, fokusová skú-
pina.)

Kariérny postup žien ako šťastná zhoda okolností?

Prítomnosť diferencovanejších a menej jednoznačných štruktúr uvažovania možno vyvodiť zo spôsobov, akými výskumníčky často zdôvodňujú svoje presvedčenie o neexistencii znevýhodňovania žien, keď akcentujú, že vychádzajú zo skúseností z vlastného mikroprostredia, alebo keď svoj kariérny postup a skúsenosť s nediskrimináciou popisujú ako zhodu okolností či šťastie: „Ja som nikdy nemala pocit, že by som bola ukrátená o nejaké možnosti kvôli tomu, že som žena, ja nemám pocit, že v našej oblasti by to bol problém (...) ale hovorím o našom mikroprostredí.“ (P, rozhovor.) Respondentka teda principiálne nevyklučuje možnosť, že v akademickom prostredí existujú praktiky a pravidlá, ktoré, aj keď skôr nepriamo, môžu ženy znevýhodňovať, zdôrazňuje však, že niečo také neexistuje v prostredí, v ktorom sa ona sama pohybuje. Podobne argumentovala aj ďalšie účastníčka výskumu:

„Tu je taká situácia, že sa nerobí rozdiel medzi ženami a mužmi, myslím na našej katedre. (...) Aj keď máme tu nejakých ľudí, ktorí majú osobnú preferenciu pre chlapcov študentov, sú tu, áno, ale keď už išlo do niečoho, tak by som nikdy nemohla povedať, že [niekoho, pozn. autorky] uprednostnili na základe toho [či je muž alebo žena, pozn. autorky]. Máme tu dvoch docentov, jednu docentku a nie je to tak, že by tu bola nejaká žena, ktorá by čakala a nestala sa docentkou preto, že je žena. (...) Keby sme ráтали, koľko žien je tu, teraz je tu odborných asistentiek trochu viacej žien ako mužov v súčasnosti, PGŠ študentov je viacej dievčat ako chlapcov na katedre a (...) a nebol to nejaký selektívny výber.“ (P, rozhovor.)

Možnosť, že k „selektívnemu výberu“ občas dochádza, pripúšťa citovaná respondentka na vyšších úrovniach riadenia: „Ale viem napríklad, že keď máme voľbu dekana, vyhral muž, a mali sme aj kandidátku ženu, áno, a nebolo to, že zlá kandidátka, takže to existuje toto, ale zhodou okolností na našej katedre nebol dôvod sa sťažovať.“ (Tamže.)

V naratívne použitá rétorická formula o „zhode okolností“ pripúšťa interpretáciu, podľa ktorej neexistencia „selektívneho výberu“ nemusí byť pravidlom v rámci inštitúcie. Je zaujímavé, ako respondentka pripisuje „nerobenie rozdielu medzi ženami a mužmi“ zvláštnemu mentálnemu svetu ľudí:

„Keby niekto chcel, že toho zoberieme, lebo je chlap, a ju nie, lebo je žena, tak by sa tu asi niečo dialo na našom pracovisku (...) ale my ako výskumníci (...) to nie je normálny život. (...) Ja si myslím, že tí, čo idú sem, tak sú niečím, ja neviem, čo je presne tá vlastnosť, čo ich spája, ale ľudia, čo študujú právo, ekonomiku a takéto veci, ktoré sú s peniazmi [späté, pozn. autorky], sú iní. Ľudia sem idú s tým, že majú malú výplatu, budú mať malú výplatu. Ja stále si myslím, že tam musí byť aj niečo iné, tí ľudia napriek tomu, že v tej farmaceutickej firme by zarábali 3, 4 – 5-krát toľko, dajme tomu, napriek tomu tam nejdu (...) my nie sme akože normálni pre bežný život, my sme tu uzavretí medzi sebou, my sem prídeme, my si čítame, my (...) sa stretávame s tým istým typom ľudí, ktorí tu robia, a to je istým spôsobom vyselektovaná skupina ľudí, pretože dáte prednosť nízkej výplatu pred vysokou, dáte prednosť rozpadávajúcej sa budove.“ (Tamže.)

Dôležitú úlohu môže zohrávať aj „šťastie“, napr. na dobrých nadriadených: „Vzhľadom na to, medzi akých ľudí som sa dostala, možno to bolo šťastie (...) mojimi nadriadenými boli vo všetkých prípadoch muži a nemala som pocit, že by tam robili nejaké takéto rozdiely.“ (P, rozhovor.) Šťastie alebo šťastná náhoda vystupuje v rozprávaniach, najmä účastníčok výskumu, dosť frekventovane, v súvislosti s budovaním akademickej kariéry. Šťastie zohráva úlohu v tom, ku komu sa začínajúca výskumníčka dostane, v tom, či dostane priestor pre svoju výskumnú úlohu, ako popisovala svoju kariérnu dráhu jedna výskumníčka, v ktorej bola „zhoda náhod a šťastie, lebo aj keď človek je na škole, tak nastúpi u niekoho pracovať a vlastne tým je do veľkej miery ovplyvnený ten jeho ďalší osud“ (P, rozhovor). V tejto súvislosti sú zaujímavé niektoré výskumy vedkýň, ktoré poukazujú na to, že ženy oveľa častejšie ako muži pripisujú svoje úspechy v akademickej sfére šťastiu (Valian 1999). Hovoriť o šťastí znamená hovoriť o niečom, čo nemáme pod kontrolou, čo nie je v našich rukách, čo jednoducho nemôžeme ovplyvniť. Tým však hovoríme aj to, že to nie je naša zásluha. Preto, podľa Valian, hovoriť o šťastí ako o významnom faktore vo vedeckej kariére môže vrhnúť negatívne svetlo na dosiahnuté úspechy, keďže tieto sa nepripisujú nadaniu či úsiliu. „Pretože šťastie je svojou povahou nestabilné a neovládateľné, pripisovať mu akékoľvek výsledky je nebezpečné. Ak nejaký úspech

či neúspech vidíte ako dôsledok šťastia, nemôžete sa ani poučiť. Nemôžete zistiť, v čom ste konali správne alebo v čom ste robili chyby, nemôžete plánovať budúce konanie na základe minulého. (...) Faktor náhody nepochybne vstupuje do každého výsledku, ale trvalý úspech vyžaduje kompetenciu, strategickú analýzu a úsilie.“ (Valian 1999: 21.) Autorka zároveň podčiarkuje, že odvolávanie sa na šťastnú náhodu je celkom racionálnou stratégiou a reakciou žien v prostredí, v ktorom existujú, aj keď najčastejšie nevytvorené, pochybnosti o vedeckej kompetencii žien, alebo v prostredí, v ktorom ženy profitujú z vlastnej odbornej kompetencie a úsilia v oveľa menšej miere než muži (Valian 1999: 20, 21).

K takejto „zhode okolností“ možno priradiť aj skutočnosť, že účastníčky nášho výskumu sa pohybujú v rodovo vyváženom pracovnom prostredí, aspoň čo sa týka štruktúrálnej roviny; skutočnosť, že ich disciplína sa považuje za „viac feminizovanú“. V prehovoroch respondentov a respondentiek sa často vyskytovalo aj poukazovanie na prípady žien pôsobiach vo vysokých akademických funkciách či na im známe ženy, ktoré sú vedúcimi preslávaných laboratórií v zahraničí. Išlo o prípady žien, ktoré niektorí respondenti a respondentky vo svojich prehovoroch používali ako protipríklady, dokazujúce, že o znevýhodnenom postavení žien v akademickom prostredí nemožno hovoriť.

Od rovnakosti k odlišnosti

Diskurz, budovaný na myšlienke rovnakosti podmienok či „danosti“ žien a mužov, sa mení na diskurz postavený na idei odlišnosti v momente, keď sa téma rodových vzťahov, resp. rodovej ne/rovnosti v akademickej sfére reflektuje v kontexte otázky, ktorá sa týka rodinných a rodičovských povinností žien, čo v tejto sfére pôsobia. „Odlišnosť“ sa v tomto kontexte najčastejšie artikuluje ako „komplikovanejšia“ alebo „náročnejšia“ situácia žien: „Pre tú ženu je to [budovanie vedeckej kariéry, pozn. autorky] náročnejšie v tom, že je to žena, ktorá musí ísť na materskú, respektíve ktorá porodí to dieťa.“ (P, rozhovor.)

Vo všeobecnosti je možné povedať, že účastníci a účastníčky nášho výskumu tematizovali problém postavenia žien vo vede a otázky týkajúce sa rodovej rovnosti v akademickom prostredí primárne ako problém súvisiaci s ich dvojrolovnosťou či ako problém dvojitého zaťaženia žien. Nejde o nič prekvapujúce – presvedčenie, že sú to práve ženy, ktorých doménou je najmä privátna sféra a ktoré

nesú primárnu zodpovednosť za starostlivosť o rodinu a za výchovu detí, patrí k najstabilnejším kultúrnym presvedčeniam v našom prostredí a je prítomné aj v myslení obyvateľov a obyvateľiek akademického sveta. Ako to formulovala jedna výskumníčka, „tou dominantnou osobou, ktorá tú rodinu drží, si myslím, je naozaj žena“ (P, rozhovor). Podobá úvaha zaznela v prehovore výskumníka, podľa ktorého „muž a žena sú síce rovnocenní, ale nie rovnakí. To znamená, že tá žena lepšie vie viesť domácnosť, lepšie vie viesť rodinu“ (P, rozhovor). Zároveň, ako sa domnievam, takáto artikulácia danej otázky sa spája aj s obrazom vedy a vedca, ktorý tradične prevláda, s obrazom, v ktorom veda nie je obyčajnou prácou, ale životným poslaním, a ktorý, ako som uviedla vyššie, sa historicky sformoval paralelne s vymedzením vedy ako mužskej domény. Čo sa týka žien pôsobiacich vo vede, takéto presvedčenie sa neraz spája s názorom, že isté obmedzenia kariérneho rastu si ženy kompenzujú vo sfére rodiny, povedané slovami jedného vedca, že „ženy sa realizujú tvorivo cez deti skorej“ (P, rozhovor). Explicitne takýto názor formuloval mladší výskumník: „Ja si myslím, že majú deti a venujú sa niečomu, čo považujú za dôležitejšie ako profesný rast. Určite to [zaostávanie žien, pozn. autorky] bude tým, že počas materstva prerušia tú kariéru. Potom, kým sú deti malé, povedzme, považujú určité veci za dôležitejšie, určité za menej dôležité. Ja si myslím, že asi je to tak, ako by to malo byť.“ (P, rozhovor.)

Stojí za pozornosť, že výskumník nekonštatuje len daný stav (je to tak), ale aj normu (malo by to byť tak). Takýto názor, ako zdôrazňuje Havelková, upevňuje presvedčenie, že existujúci rodový poriadok funguje dobre z hľadiska oboch pohlaví. Avšak práve „tento aspekt genderového rádu je najvíce matoucí a je hlavným zdrojom presvedčení, že za menší úspech žien vo vede si môžu použiť ženy samy“ (Havelková 2007 b: 21).

Vzhľadom na vyššie uvedené príliš neprekvapuje, že v prehovoroch výskumnícok a výskumníkov z prírodovednej disciplíny sa často objavovalo priamočiare a bezproblémové prepojenie otázky rodovej rovnosti s dvojrolovosťou žien. Od otázky ohľadom rodovej rovnosti prechádzali opytovaní a opytované vo svojich reflexiách až príliš priamočiare či skratkou k otázke zaťaženia žien rodinnými a materskými „povinnosťami“, čo zároveň artikulovali ako relevantný (alebo skôr ako hlavný či jediný) faktor pri uvažovaní o rodových otázkach. Diskurz, ktorý v týchto naratívoch prevažoval, by sa dal nazvať diskurzom naturalizácie, t. j. takého

chápania, v ktorom „komplikovanejšia“ situácia žien vo sfére vedy a výskumu sa považuje za prirodzený dôsledok „prirodzenej“ ženskej roly matky a manželky. Takýto diskurz, akcentujúci prirodzenosť či „normálnosť“, explicitne zaznel v prehovore jedného výskumníka: „Ja si myslím, že takto medzi rozumnými ľuďmi to chápanie ženskej a mužskej roly je také prirodzené, normálne, ako to je.“ (P, fokusová skupina.) Naturalizujúci tón zarezonoval aj v prehovore výskumníčky, podľa ktorej „žena, pokiaľ pracuje vo vede a zároveň má domácnosť, má deti, tak z toho nutne vyplýva, keď nič iné, tak to, že nemôže tráviť taký čas vo vede, ako trávia muži. (...) Všeobecne platné je to, lebo raz máte dieťa a musíte zostať doma, keď sa rozhodnete mať dieťa, tak sa o neho niekto z rodiny musí starať, ostať doma“ (P, fokusová skupina).

Argument, ktorý je v tomto prehovore artikulovaný, sleduje pomerne jednoduchú logiku: ak sa žena rozhodne mať dieťa, je jasné, že sa o to dieťa niekto musí postarať (pričom „niekto z rodiny“ je implicitne žena). Ako sa však dá uvažovať o rovnakej šanci žien a mužov, ak rozhodnutie mať dieťa neumožňuje využiť tieto šance rovnako obom, žene aj mužovi? Túto otázku môže osvetliť nasledujúci citát z tej istej skupinovej diskusie:

„Aj tu, aj na zahraničných pracoviskách, ja si myslím, že rovnosť šancí [existuje, pozn. autorky], tých pracovných, ja som nevidela rozdiel medzi mužmi a ženami, ale rozdiel je akurát v tom, že ja sa rozhodnem, na koľko percent z môjho života som ochotná venovať sa profesionálnej kariére a koľko tomu osobnému životu, takže pre mňa je len toto rozdiel, a ten potom vytvára rozdiely, povedzme, aj v tej rýchlosti [postupu profesijnej kariéry, pozn. autorky], ale priamo, už keď ja sa rozhodnem a pracujem, tak tam som nevidela, aspoň ja osobne som nezažila žiadnu diskrimináciu alebo žiaden rozdiel v chápaní, alebo teda žiadnu registráciu pohlavia.“ (P, fokusová skupina.)

V prehovore respondentky sa rovnosť šancí kladie do sféry profesijného uplatnenia sa, a hoci sama pripúšťa možnosť dopadu rozhodnutia ženy mať dieťa na jej kariérnu dráhu, túto tému situuje mimo sféry „rovnosti šancí“. Dokonca aj prijímanie do zamestnania vyčleňuje zo sféry rovnosti/nerovnosti v oblasti „práce“:

„Rozdiel, ktorý som zažila nie tu, ale v zahraničí, je, že (...) pracovisko pri rovnakých profesionálnych kvalitách prednostne prijalo muža, pretože žena mala malé deti. Pretože sa pracovisko obávalo, že tá žena (...) bude mať viac časových výpadkov. Ale priamo, keď ten človek je prijatý, alebo keď ten človek tam pracuje, tak tam som nevidela, nezažila, aspoň ja, nikde žiadne rozdiely.“ (Tamže.)

Idea odlišnosti v jej naturalizujúcej podobe sa objavila aj v rovine zdôvodnenia existujúcej rodovej delby práce, pričom toto zdôvodnenie bolo „uvedené do hry“ v kontexte vysvetlenia názoru, podľa ktorého „nemôžu byť dvaja vedci v rodine“ (P, rozhovor), nasledujúcim spôsobom: keďže „muž a žena sú síce rovnocenní, ale nie rovnakí“, a keďže sú to ženy, ktoré zvládajú starostlivosť o rodinu, domácnosť a deti lepšie, „je prirodzené, že je tých žien menej v tej vede. Keby to bolo 50 na 50, tak si myslím, že je to prúser z hľadiska spoločnosti“ (tamže). Prirodzenosť rodovej delby práce sa tu predkladá ako premisa, z ktorej je možné vyvodit' nižšie zastúpenie žien vo vede priamočiaro, jednoducho a „prirodzene“. Všimnime si, ako uznanie rovnocennosti a odmietnutie rovnakosti žien a mužov môže poslúžiť ako argumentačný základ pre zdôvodnenie patriarchálnej rodovej delby práce, ktoré potom vyúsťuje do legitimizácie nerovnosti v určitej konkrétnej sfére. Idea rodovej diferencie v takomto uvažovaní nastavuje pascu, keďže odlišnosť sa naturalizuje (patrí k prirodzenosti ženy, že sa vie postarať o domácnosť lepšie), pričom aj rovnocennosť sa chápe, resp. sa zdôvodňuje na pozadí tejto „prirodzenej“ odlišnosti.

Silne naturalizujúci tón, až explicitné odvolávanie sa na „biológiu“ zaznieva v prehovore výskumníka, ktorý spája spomalenie kariérneho rastu žien s ich „prirodzeným poslaním“, z čoho vyplýva „logika“, podľa ktorej, ak sa žena venuje výchove detí, „musí to byť na úkor niečoho, a keď to má byť na úkor, ja neviem, čo už prichádza do úvahy, tak si myslím, že na úkor tej práce alebo nejakej kariéry“ (P, rozhovor). Nazdávam sa, že takáto logika uvažovania by mohla viesť k záveru, že ženy nikdy nebudú mať také šance vo vedeckej kariére, aké majú muži, aspoň nie tie ženy, ktoré sa rozhodnú mať deti. Nikdy nebudú mať šancu byť rovnako úspešné ako muži. Na načrtnutú líniu uvažovania respondent reagoval slovami:

„Áno, áno, to si myslím, že je dôsledok toho, celkom logický dôsledok, a bolo by mi asi smutno, keby tie ženy za každú cenu radšej riešili tú kariéru. A prirodzene, zase niekto môže namietať, že toto musí žena robiť, pretože ten muž sa nevenuje toľko [deťom, pozn. autorky], ale ja si myslím, že biologicky (...) sú veci, ktoré muž tomu dieťaťu poskytnúť nemôže a žena môže a je potom správne, že to takto je. No nemyslím si, že (...) z tohoto (...) žena vychádza ako obeť. Ja si myslím, že tú ženu, ktorá to takto takýmto spôsobom rieši, že to obvykle aj uspokojuje a že je to pre ňu fajn. (...) Si myslím, že tak je to zdravé.“ (P, rozhovor.)

Ak však pokračujeme v takejto logickej úvahe, tak nám vychádza, že by bolo lepšie, keby ženy do vedy ani nešli. Náš respondent oponuje nasledujúcim spôsobom:

„Veda nie je (...) ako šport napríklad, kde robíte nejaký šport, pretože chcete vyhrať. Ale keď nevyhrajete, považujete to za prehru. Ale vo vede to, že neskončíte ako profesor, neznamená, že neprispějete nejakým množstvom užitočnej práce k tomu celkovému dielu, ktoré robíte. (...) Čiže ja si myslím, že tie ženy prispievajú obrovským podielom práce na tom výskume (...) keby ste sa pozreli v nejakej databáze na články z určitej oblasti (...) na mená, ktoré z nich sú mužské, ktoré z nich sú ženské, tak tam máte obrovský podiel žien, na vyprodukovaní tých výsledkov sa podieľajú možno rovnako, možno ak nie aj viac v mnohých prípadoch. Ale už obvykle potom na tom poslednom mieste je meno toho šéfa tímu, tam ženské meno nájdete menej často. Podľa mňa je to logické.“ (P, rozhovor.)

Nebezpečenstvo takejto „logiky“ vidím v tom, že potvrdzuje existujúcu rodovú nerovnosť, ktorú sám respondent implicitne reflektuje tým, že ju vníma ako „logický“ dôsledok faktu, že ženy rodia deti. Rétorika „logickosti“ pritvrdzuje rodovú nerovnosť aj tým, že evokuje zdanie nevyhnutnosti – ako keby tu išlo o deduktívny úsudok, v ktorom pravdivosť premís zaručuje pravdivosť záveru, robí záver nevyhnutne pravdivým. Takéto zdanie je však klamlivé – respondent totiž z faktu, že nie muži, ale ženy rodia deti, „odvodzuje“ sociálnu normu ženskej starostlivosti o deti, a tým sa dopúšťa naturalistického omylu.

O reflexii času, keď ženy to majú komplikovanejšie

Viacerí výskumníci a výskumníčky uvažujú o komplikovanejšej situácii žien spôsobom, že si všimajú jej časovú dimenziu. (O časovej domenzii akademického života pozri podrobnejšie štúdiu Z. Kiczkovej v tejto publikácii.) Viacerí a viaceré lokalizujú čas, keď „ženy to majú komplikovanejšie“, na začiatočnú fázu budovania akademickkej kariéry:

„Tak v podstate, čo je komplikovanejšie, podľa mňa, pre ženy, je to, že keď príde ten čas, že chcú mať deti alebo teda prídu deti, tak vlastne tú vedeckú alebo tú svoju profesionálnu prácu prerušia a môže, povedzme, byť pre ne problém sa do toho vrátiť (...) ťažko je asi zosúladiť tie materské povinnosti s tým profesionálnym životom v tom veku, podľa mňa, kedy by to malo byť. Ja si myslím, keď človek už má doktorát, ja neviem, z akéhokoľvek odboru, môže byť krátko pred tridsiatkou, že je to už relatívne neskoro na to mať deti. Teda mať prvé dieťa, tak by som to povedal (...) v tom zmysle to majú ženy veľmi komplikované, že nemôžu mať deti vtedy, kedy chcú.“ (P, rozhovor.)

V tomto prehovore, „ťažkosti“, s ktorými ženy budujúce si akademickú kariéru zápasia alebo ktorým čelia, sa artikulujú ako viazané na určitý časový úsek, zároveň však ako problémy zásadné, ktoré vedú k tomu, že: „ženy nemôžu mať deti vtedy, kedy chcú“. Žeby toto bola cena za akademickú kariéru? Ak áno, je to cena, ktorú – podľa logiky respondenta – platia a majú platiť len ženy.

Situáciu začínajúcich akademičiek podobne reflektovali aj účastníčky, začínajúce výskumníčky z fokusovej skupiny z prírodovedného pracoviska. Jedna doktorandka napríklad na otázku, ako si predstavuje svoju budúcnosť na akademickej pôde, uviedla:

„Myslím si, že o takých desať rokov by som už mohla ukončiť všetky (...) povinnosti študijné. A asi o tých desať rokov to tak vyzerá, bohužiaľ teda, nie bohužiaľ, nemyslím to tak, že v negatívnom zmysle, ale asi tá rodina by prišla na rad o tých 10 rokov. (...) Teda, je to smutné, že až o desať rokov, ale dnešná doba je tak nastavená, že,

myslím, do tridsiatky nikto, kto je na doktorandskom štúdiu, nestíha niečo podobné ako rodina.“ (P, fokusová skupina.)

Možno len špekulovať, či prehovor, v ktorom respondentka odmietla uvažovať o svojej budúcnosti slovami: „Ja práveže veľmi nemám rada túto otázku, lebo ja mám taký pocit, že všetko je také nepredvídateľné, že zaoberať sa tým, čo bude o desať rokov, to je ako absurdné“ (P, fokusová skupina), možno usúvzťažniť s „ťažkosťami“ začínajúcich akademičiek, ktoré sú opisované vyššie. V každom prípade sa domnievam, že slová o ťažkostiach žien na začiatku akademickkej kariéry by sme mali brať so všetkou vážnosťou, keďže práve začiatočná fáza budovania vedeckej kariéry je veľmi dôležitá a zároveň aj veľmi náročná – dokončenie doktorandského štúdia a následný postdoktorandský pobyt, najlepší v prestížnom zahraničnom laboratóriu, čo pre začínajúcich vedcov a vedkyne na sledovanom prírodovedeckom pracovisku je v súčasnosti už normou, je práve tým štartom, ktorého úspešné (úspešné z hľadiska publikovaných výsledkov, ale aj budovania pracovných kontaktov) zvládnutie v mnohom predznamenáva ďalší kariérny postup. Ak ženy zaostanú v tomto období, muži získavajú náskok, ktorý sa len ťažko bude dobiehať. Spomalený vedecký rast žien ako priamy dôsledok starostlivosti o deti vysvetľuje prírodovedkyňa slovami:

„To je to, čo potom asi diskvalifikuje tie ženy pri tých vyšších stupňoch, keď žena sa venuje [rodine, pozn. autorky], tak príde do toho istého štádia neskôr, pretože tie kritériá, ktoré, povedzme, na docentúru tu sú, nejaký počet publikácií, a keď pracujete menej rokov (...) tak máte to neskôr, a ženy potom tú profesúru jednoducho nestíhajú, jednoducho sa venujú aj tej rodine.“ (P, rozhovor.)

Obzvlášť to platí v prostredí, kde vládne kultúra dlhých pracovných dní, čo je, podľa citovanej respondentky, aj prípad jej pracoviska. Artikuluje názor, že veda sa nedá robiť v osem hodinovom pracovnom čase, z vedy nemožno urobiť normálne osem a pol hodinové zamestnanie; „človek, ktorý chce niečo urobiť, pracuje oveľa viacej, ako je predpísaných osem hodín“ (tamže).

Produkcia poznania a rodová diferencia

Ako som naznačila v úvode, teoretické diskusie o tom, či je rod relevantným faktorom v produkcii poznania, a ak áno, v čom táto relevantnosť spočíva a ako sa prejavuje, sa vedú vo viacerých líniách a zahrnujú široký diapazón problémov, počnúc otázkami týkajúcimi sa vertikálnej a horizontálnej rodovej segregácie vo vede a výskume až po otázky o „špecifickosti“ ženského videnia sveta, prejavujúceho sa aj vo výskume. Reflexie účastníkov a účastníčok výskumu ohľadom otázky rodu ako relevantného faktora v produkcii poznania boli ambivalentné. Kým niektoré respondentky, najmä z prírodovedeckého pracoviska, mali skôr odmietavý postoj k myšlienke o rodovej diferencii v produkcii poznania, viacerí respondenti a respondentky z obidvoch skúmaných pracovísk artikulovali názor, že „ženy vnímajú svet inak“ a táto inakosť vnímania sveta sa môže prejavovať, resp. prejavuje sa aj v inakosti „robenia vedy“ ženami. V tejto časti textu si budem všímať spôsoby, akými účastníčky a účastníci výskumu tematizujú otázku rodovej diferencie v produkcii poznania, do akého kontextu ju umiestňujú, akú argumentáciu za či proti rozvíjajú. V prehovoroch vedcov a vedkýň možno identifikovať isté schémy myslenia, ktoré sa v zjednodušenej podobe dajú opísať ako schéma rovnakosti, vyjadrená v názore, podľa ktorého na pohlaví/rode nezáleží, a schéma diferencie, akcentujúca relevantnosť rodovej odlišnosti. Schéma diferencie je prítomná v dvoch podobách – v podobe naturalistickej (odlišnosť je prirodzená, je dôsledkom biológie) a v podobe konštruktivistickej (odlišnosť je dôsledkom sociálnych faktorov). Poukážem aj na to, aké podoby rodová del'ba práce môže nadobudnúť v prírodovednom výskume, a tiež na to, ako sa tematizuje rod ako optika skúmania v spoločenskovednom výskume.

Rodová diferencia a del'ba výskumnej práce

Myšlienka o inakosti viazanej na rod sa v prehovoroch často artikulovala skôr vo všeobecnej rovine, ako inakosť ženského vnímania sveta vo všeobecnosti. Pri snahe bližšie špecifikovať, v čom tá odlišnosť spočíva a ako sa prejavuje vo vedeckej práci, odpovede respondentov a respondentiek boli skôr neurčité, váhavé: „neviem to celkom konkrétne, mi nenapadá taká situácia, ale vidím to doma, že keď riešime tú istú vec, že ako na to ide moja žena a že ako na to idem ja“ (P, rozhovor). Podobne je ladený preho-

vor respondentky, ktorá si myslí, „že prístup k riešeniu problému môže byť iný u mužov a u žien“ (P, rozhovor), pričom jej úvaha ostáva tiež skôr vo všeobecnej rovine, v línií všeobecne rozšíreného kultúrneho obrazu inakosti ženy; pri uvažovaní o konkrétnej experimentálnej práci skôr odmieta ideu o „ženskom prístupe“ a zdôrazňuje individuálne odlišnosti. Napriek tomu však často zaznieval názor, podľa ktorého práve táto inakosť ženského pohľadu obohacuje prácu výskumných tímov: „je to fajn, keď tie tímy majú aj ženy, aj mužov“ (P, rozhovor).

Myšlienka inakosti tu slúži na zdôvodnenie potreby rodovej heterogenity výskumných tímov či epistemických komunit, predpokladaná „inakosť ženského vnímania sveta“ sa totiž, podľa názoru viacerých, dobre uplatňuje práve v tímovej práci. Explicitne takúto argumentáciu formuloval jeden výskumník slovami: „ženy majú iné videnie ako muži, a preto je dobré, aby v tom vedeckom tíme, povedzme, ak to aplikujeme priamo na vedu, boli aj muži, aj ženy“ (P, rozhovor). Svoj názor, podľa ktorého „muži a ženy rozmyšľajú odlišne a tá pestrosť je dobrá“, citovaný respondent ďalej podopiera tvrdením, či skôr výzvou alebo želaním, aby si to uvedomili samotní muži, bez toho, že by im to ženy pripomínali, opierajúc sa o vlastnú skúsenosť so spolupracou so ženami, ktorú pomenúva takto: „mne by to, povedzme, chýbalo, keby sme tu boli samí chlapi, a nie len preto, že je to príjemné byť so ženami, ale aj teda tieto rôzne pohľady, určite“ (tamže).

Ak súhlasíme s uvedeným názorom a rozšírime túto logiku uvažovania aj na oblasť riadenia vedy, tak takáto logika by hovorila aj to, že je lepšie, ak je situácia pestrejšia aj v riadiacich funkciách. A zrazu logika v naratívne respondenta prestáva byť najvyšším arbitrom:

„Povedzme, že áno, ale zase si myslím, že také tie praktické argumenty, ktoré viac–menej idú proti tomu, to vyvážia. Ak by to človek chcel premyslieť do dôsledkov, a ak by to bolo možné, povedzme, že by museli menej toho času alebo úsilia venovať rodine a tráviť ho viacej v inštitúcii, z toho by vychádzali ako tie najživotoschopnejšie ženy, ktoré, povedzme, nemajú rodinu alebo nemajú žiaden osobný život. A zase zastúpenie týchto žien (...) nie je teda to, čo by sme chceli. Čiže je to asi komplikovanejšie.“ (P, rozhovor.)

Akú úlohu môže zohrávať faktor rodu v každodennej laboratórnej práci, ukazuje výpoveď výskumníčky, ktorá pre rodovú heterogenitu výskumných tímov argumentuje takto: „Tak ja som vždy za kombináciu mužov a žien na pracoviskách aj vo výskumných tímoch“, pričom v zdôvodňovaní zaznieva myšlienka diferencie:

„lebo je fakt, že muži sa snažia teda chrlit' tie svoje nápady a myšlienky, ale z mojej skúsenosti nedovedú tie svoje myšlienky až do tých detailov, ktoré napríklad ženy bez problémov urobia, tú mravenčiu robotu, teda až do toho dokonalého výsledku, takže ono je dobré tak kombinovať to“ (P, rozhovor).

V tejto výpovedi zaznieva reflexia rodovej delby práce vo výskumných tímoch, pričom je to delba práce, ktorá kopíruje v spoločnosti prevládajúcu rodovú delbu práce – ženám prislúcha každodenná mravenčia práca (napr. práca starostlivosti vykonávaná v domácnosti) a mužom prinášanie „nápadov“, kultúrna tvorba v najširšom zmysle slova. Je zaujímavé, že o delbe práce v rámci výskumného tímu uvažuje aj ďalší respondent, vedec strednej generácie, v termínoch „kreatívnych ľudí“ a „mravčekov“, ale bez toho, že by toto delenie nadobudlo explicitnú rodovú konotáciu: „Je zaujímavé, že sú vo vede obidve pohlavia. Je to dobre. Takisto, čo som na začiatku hovoril, že vo vedeckých tímoch musia byť ľudia kreatívni, a, povedzme, takí tí mravčekovia, čo budú pracovať, a to rovnako platí aj pre rôzne pohlavia.“ (P, rozhovor.)

Rodový aspekt vo vede bol vyzdvihnutý v prehovore jedného prírodovedca celkom zvláštnym spôsobom, ktorý v kontexte otázky dôležitosti slobody pri kreovaní tímu, pri výbere ľudí uviedol:

„A volil som takto (...) nesmierne schopných chlapcov, úžasne talentovaných, úžasne schopných, skutočných chlapcov zároveň, čiže bystrých, ale zároveň chlapi po každej stránke. Čiže chlapi schopní a pekné dievčence. Keď už nemuseli byť až tak šikovné, ale museli byť pekné. A to si neviete predstaviť, čo to znamenalo pre ten kolektív z hľadiska práce. Proste tých chlapcov ťahali tie dievčence, čiže ja ten rodový prvok vidím ako ohromne dôležitý, veľmi podstatný.“ (P, rozhovor.)

Reflektujúc tému inakosti v robení vedy, spomína na ženu, ktorá nemala veľké ambície, ale „ktorá bola schopná v tom laboratóriu technicky urobiť veci, ktoré som ja nedokázal robiť. Tá mala tak jemné ruky, že keď išlo o veľmi jemné roboty, tak ich urobila ona. A ako laborantka nikdy nemala pocit nejakého podceňovania. Ja som ju písal ako spoluautorku aj na tie publikácie a myslím, že to bola dokonalá súhra, však ona nemala ambície vymýšľať nejaké prevratné objavy“ (tamže). S dodatkom, že práve v tomto bode sa prejavujú rodové rozdiely – ženy majú často „jemné ruky“, ale nemajú „tú hlávku, tú, ktorú máme my chlapi“ (tamže). A hoci zdôrazňuje, že nemožno generalizovať, jeho použitie výrazu „my chlapi“ je jednoznačne generalizujúce. V podobnom ladení vyznieva už vyššie citovaná výpoveď respondentky o mužoch, ktorí chrlia svoje nápady a myšlienky, a ženách, ktoré svojou mravenčou robotou dovádzajú ich nápady do dôslednej realizácie.

Citované výpovede sú dobrou ilustráciou toho, že rodová delba práce je fenoménom, ktorý nie je neznámy ani v oblasti vedeckého výskumu a podobne, ako je to v celospoločenskej rovine, aj vo vede sa ženám prisudzujú činnosti, ktoré sú považované za menej hodnotné a sú aj nižšie hodnotené. Netvrdím, že vo výskumnej praxi je takáto delba práce rozšírená, tvrdím však, že v myslení (niektorých) vedcov a vedkýň, v spôsobe, akým o sebe a svojej práci uvažujú, takáto delba „funguje“. (O rodových stereotypoch v akedmickej prostredí pozri bližšie Kiczková 2009b.)

Inakosť podmienená biológiou?

Názory, podľa ktorých ženy vnímajú svet inak, nadobúdali v prehovoroch prírodovedcov a prírodovedkýň esencialistickú a naturalizujúcu konotáciu v tom zmysle, že sa spájali s presvedčením, že pod túto inakosť sa podpisuje ženská biológia. Explicitne takéto presvedčenie formuloval výskumník, ktorý popisoval ním predpokladanú inakosť ženského vnímania sveta pomocou „vtipu“ o modeli ženského mozgu. Ide o model, ktorý vraj má „demonštrovať to, že ženský mozog je veľmi komplikovaný“ (P, rozhovor). Žena je totiž, podľa neho, „biologicky selektovaná na to, aby dokázala doma navariť, myslieť pri tom na to, čo treba nakúpiť, popri tom riešiť diferenciálne rovnice a neviem čo, tak muž, keď si má uvariť vajíčko a zazvoní telefón, tak si ho spáli. Alebo je to tak, že muž možno dokáže určité veci, sa na ne zamerať a riešiť ich, ale, povedzme, nie je schopný zároveň pamätať na iné veci. Čiže ten prístup je iný“ (tamže).

To, že vnímanie diferencie v spôsobe videnia sveta, prístupu k problémom atď., nemusí byť viazané na biologizujúce vysvetlenie, dokladá postreh vedkyne, fyziologičky a biochemičky H. Illnerovej, bývalej predsedníčky AV ČR a súčasnej predsedníčky Učené spoločnosti České republiky. Illnerová tematizuje vyššiu schopnosť žien sústrediť sa paralelne na viac úloh, ktorú vyššie citovaný výskumník uvádza ako príklad rodovej odlišnosti v spôsobe myslenia, zo širšieho pohľadu – v kontexte otázky inakosti ženského „robenia vedy“ usúvzťažňuje takúto schopnosť žien s ich dvojrolou. Po tom, čo odmieta myšlienku odlišného bádania žien v zmysle spôsobu uvažovania, získavania a interpretácie výsledkov, používaných metodologických postupov, poukazuje na výraznú odlišnosť v inom zmysle: „Kde vidím významný rozdiel, je v tom, zda ženy uvažujú zcela kontinuálně nebo zda musí ve svém uvažování a ve své práci dělat nějaké přestávky či mezery. Tady vidím naprosto základní rozdíly: když se totiž muž zaměří na nějakou práci, tak potom v ní duševně už zůstává, velice neschopně se vytrhuje, dokonce se ani nechce vytrhovat, protože samozřejmě chce v tom problému zůstat ponořen a řešit jej. Naproti tomu u žen a speciálně u žen, které mají rodinu, jsou to neustálé přeskoky.“ (Illnerová 2002: 141.) Podobne reflektuje situáciu žien vo vede a výskume aj respondentka strednej generácie zo spoločenskovedného pracoviska: „Ak ona má nejaké pracovné ambície alebo má typ práce, ktorý si vyžaduje naozaj že nielen od – do, zavrime, môžeme ísť ďalej, ale je (...) tým neustále zaujatá, tak naozaj si to vyžaduje od nej, aby zvládla taký manažment života, manažment svoj vlastný, time manažment celej tej rodiny, domácnosti, že musí sa prehrýzť celými týmito zručnosťami, aby to zvládla.“ (S, rozhovor.)

Silne biologizujúci tón však zaznieva v prehovore prírodovedca, ktorý vysvetľuje význam hormonálneho vybavenia, testosterónu vo vedeckej práci takto:

„Testosterón, okrem toho, že je to mužský pohlavný hormón, je, samozrejme, hormón agresivity. A veda chce značnú agresivitu, myslím si. Potrebnú kompetíciu, to je jedna vec, ale druhá vec je, aj k tej prírode sa stavia trochu agresívne. Mať odvahu napríklad (...) je treba ohromné množstvo odvahy, lebo výskum je neistý, tam je ohromné riziko. A to si myslím, že ten testosterón je dosť podstatný.“ (P, rozhovor.)

Úvahu o relevantnosti rodu v tvorbe poznania rozvíja nasledujúco: „Teraz si v hlave predstavujem všetkých mužov a ženy, ktoré som videl, ja som nezažil vo vede, keď sa tak zoberie, takú nejakú dominujúcu ženu, ktorá by bola úplne [nezávislá, pozn. autorky] a nezávisle si volila témy, a ak by som možno nejakú sa pokúšal identifikovať, tak by som povedal, že vždy to bola žena, ktorá to rodovo alebo sexuálne nemala čosi tak celkom v poriadku.“ (Tamže.)

Myšlienka, podľa ktorej ženy, ktoré sa vo vede stanú dominujúcimi, „čosi nemajú v poriadku“, a ktorá je otvorene sexistická, je, podľa môjho názoru, aj istým dôsledkom celkového, a ako sa nazdávam, dodnes rozšíreného androcentrického pohľadu na vedu. Spomenula som, že moderná európska prírodoveda sa formovala ako mužský projekt, čo sa prejavuje okrem iného aj v tom, že vede sa pripisujú také „vlastnosti“, ktoré sú považované za kultúrne znaky maskulinity. V prehovore spomenutá agresivita, odvaha a samostatnosť nesporne patria k takýmto znakom maskulinity. Ako na to upozorňujú niektoré feministické teoretičky, jedným z dôsledkov skutočnosti, že veda sa identifikovala ako mužská (v tom zmysle, že základné ideály a normy vedy, akými sú objektivita, nezainteresovanosť, logickosť, nestrannosť, nezávislosť, racionalita, citová nezaangažovanosť, ale aj súťaživosť a agresivita, sú zároveň aj kultúrnymi znakmi maskulinity a sú v ostrom kontraste s opačnými normami femininity), bolo aj to, že ženy pôsobiace vo vede museli byť sprostredkovateľkami medzi dvoma svetmi. V rámci takéhoto chápania vedy platila norma, podľa ktorej byť „skutočnou ženou“ znamená byť nevedeckou, byť „skutočným vedcom“ znamená byť neženskou (Fee 1991). Opozícia medzi „naozajstným vedcom“ a „ženskosťou“ bola historicky konštruovaná, a mohlo by sa zdať, že v súčasnosti nemá opodstatnenie – v myslení však pretrváva naďalej, ako to dokladá citovaný prehovor.

Je potešujúce, že vedec z mladšej generácie, tiež s viacerými pobytmi v zahraničí v profesionálnom životopise, má inú skúsenosť: „Poznám mnoho veľmi prestížnych vedkýň, ktoré sú veľmi úspešné v tom, čo robia, a bez akýchkoľvek problémov sa zaradia do komunity vedeckej a sú akceptované, nemajú proste žiadny problém (...) existujú ženy, ktoré sú vysoko kompetentné a aj kognitívne, aj manažersky, aj akokoľvek úspešné. Čo sa týka kreativity, ako muži.“ (P, rozhovor.) A hoci citovaný výskumník vie o existencii vedecky kompetentných žien, aj v jeho prehovore presvitá tradičný obraz muža ako normy, keď vedeckú kreativitu žien pomeriava kreativitou mužov.

Nezáleží na pohlaví/rode, ale na individuálnych dispozíciách

Odmietanie inakosti viazanej na ženy výskumníčky sa najčastejšie spája so zdôraznením rôznorodosti individuálnych pohľadov v dištancii k rodu, ako to formulovala jedna výskumníčka:

„Keď porovnáam ľudí, ktorí majú rovnaké vzdelanie, rovnakú motiváciu, napríklad biológov alebo ľudí v našom laboratóriu, tak by som to už nevnímala tie rozdiely. Ako to sú ľudia, čo ich toto baví. A keď ich toto baví, tak ako tam je len tá rôznosť osobnosti. (...) Ja môžem hovoriť o sebe, nemôžem povedať všeobecne o ženách a viem hovoriť o tých dvoch konkrétnych ľuďoch, z ktorých každý je úplne iný, aj keď sú obidvaja muži, čiže jeden má také dosť bláznivé nápady, ktoré mne veľmi neimponujú, ale niekedy je tam niečo svieže, čo mám rada. Ale neviem, či je to kvôli tomu, že je to muž, alebo kvôli tomu, že je to konkrétne ten človek. Lebo vravím, sú tam dvaja muži, s ktorými komunikujem, jeden má hlavu v oblakoch a jeden je skôr pri zemi. Oni sú tiež iní a inak pristupujú k riešeniu problému a ja tiež ináč.“ (P, rozhovor.)

Výskumníčka reflektuje pascu homogenizácie a paušalizácie hovorenia o ženách vo všeobecnosti – tým, že upozorňuje na individuálne rozdiely, upozorňuje na to, že odlišnosti medzi individuami v rámci skupiny môžu byť výraznejšie ako spriemerňované odlišnosti medzi skupinami. Citát z prehovoru ďalšieho prírodovedca tiež ilustruje pnutie medzi rozšíreným kultúrnym obrazom ženskej inakosti a vlastnými skúsenosťami, keď síce prijíma myšlienku, podľa ktorej ženy vnímajú svet inak, ale vo svojej skúsenosti so spoluprácou s výskumníčkami nič také nenachádza: „To vnímanie sveta [ženami, pozn. autorky] je iné, aspoň to vo všeobecnosti. Ale keď si pozerám a rozmýšľam o svojich kolegyniach, s ktorými som spolupracoval, ja nemám pocit, že by inak dané problémy riešili, pretože to bola žena alebo muž.“ (P, rozhovor.)

Zaujímavo tematizovala uvažovaný problém jedna respondentka z prírodovedného pracoviska. Podľa jej názoru, existujú rodové odlišnosti vo vnímaní sveta, dokonca, „ženy a muži majú iné kognitívne vybavenie“, čo má za následok, že ženy a muži myslia rozdielne. Zároveň však zdôraznila, že odlišnosť kognitívneho

vybavenia nemožno chápať ako niečo, čo by zabraňovalo individuálnym jedincom, ženám či mužom, podávať špičkové výkony vo vede, „pretože podávať špičkový výkon sú schopní len jedinci, a tam je to už, myslím, rodovo nešpecifické (...) pri špičkových vedcoch a pri špičkových profesiách je to čisto individuálne (...) a tú vedu nerobí 50 % obyvateľstva, tú vedu robí určité malé percento obyvateľstva, a to sú práve tí ľudia, ktorí majú kognitívne schopnosti, ktoré sú kompatibilné s vedeckým výskumom“ (P, rozhovor).

Podobne vedkyňa z oblasti spoločenských vied akcentovala prioritu individuálnych dispozícií v dištancii k rodu: „Tak ja by som za jednu aj za druhú povedala, za tú všeobecnú, aj aplikovanú asi toľko, že ani nezáleží na tom, či ide o muža alebo o ženu (...), ale závisí teda od jeho schopností a záujmov a poznatkov a vedomostí a tak ďalej.“ (S, rozhovor.)

Rod ako optika skúmania: inakosť bez esencalizácie

Otázka inakosti ženského pohľadu v prípade sociálneho výskumu bola témou pre niektorých respondentov a respondentky zo spoločenskovedného pracoviska. Myšlienka o existencii ženskej optiky, ženského pohľadu na skúmanú realitu rezonovala vo viacerých prehovoroch ako plauzibilná. Jeden z respondentov, podľa ktorého „existuje vnímateľná inakosť ženského pohľadu v oblasti výskumu“ (S, rozhovor), reflektoval túto otázku aj v kontexte odlišenia základného a aplikovaného sociálneho výskumu, keď akcentoval, že v prípade aplikovaného výskumu ide skôr o pohľad či perspektívu zadávateľa: „V aplikovanom máte vždy zákazku, akoby nadiktované hľadisko, ktoré musíte použiť, nemôžete iné použiť.“ (S, rozhovor.) Pre individuálny tvorivý pohľad, ktorý by bol podmienený aj rodom, v prípade aplikovaného výskumu nie je priestor. Iná je situácia v základnom výskume, tam je pravdepodobnejšie, že sa môže uplatniť inakosť ženského pohľadu. Prípadná inakosť však môže byť brzdená napríklad tým, že „ženy tým, (...) že neplnia vedúce roly, tak akceptujú často pohľad toho tímu, ktorého sú členkami, vlastne ani nesnažia sa uplatniť nejak odlišný pohľad na vec. Všetko sa to redukuje len na tie ženy, ktoré si vedia vydobýť vlastnú nezávislú pozíciu a potom z tej vlastnej nezávislej pozície sa usilovať aj o vlastný svetonázor“ (tamže).

Úvahy týkajúce sa rodovej dimenzie tvorby vedeckého poznania v rozhovoroch s predstaviteľmi a predstaviteľkami spoločensko-

vednej disciplíny boli iniciované – v porovnaní s respondentmi a respondentkami z oblasti prírodných vied – aj na pozadí predpokladu, že profesionálnou orientáciou výskumníkov a výskumníček v oblasti spoločenských vied je zameranie na širokú škálu sociálnych fenoménov a vzťahov, ktorých integrálnou súčasťou je rod a ktoré sú z pohľadu spoločenského vedca a vedkyne možno viditeľnejšie, markantnejšie. Vskutku, problematika rodu ako predmetu skúmania, resp. ako optiky skúmania vystupuje v rozprávaniach viacerých bádateľiek a bádateľov z oblasti spoločenských vied ako niečo, čo je legitímnou súčasťou ich disciplíny. Jedna účastníčka výskumu, doktorandka, to formulovala nasledujúco:

„Domnievam sa, že nech je akákoľvek výskumná téma, zrejme sa nevyhnete tejto rodovej agende, resp. týmto rodovým optikám, pretože zistíte, že mnohé veci sú inak, alebo vás nejakým spôsobom ovplyvňujú práve preto, že ste žena a že máte takú skúsenosť. A teraz nemyslím len nejaké také esenciálne (...) vaše podstaty, ale to, že aké máte skúsenosti, ako ste postavená nejakým očakávaniam alebo nejakým hodnoteniam. Ako kto proste má takéto citlivé vnímanie na takéto veci, tak musí povedať, že áno, je to niečo, čo proste vás nejako usmerňuje alebo nejako tlačí do niečoho, čo možno ani vy sama nechcete.“
(S, fokusová skupina.)

V jej prehovore táto optika nie je ničím, čo je predmetom uvedomenej voľby, ale skôr ničím, čo je „diktované“ osobnou skúsenosťou, ktorá zadáva aj perspektívu, z akej na skúmaný problém nazerá. Svoju pozicionalitu reflektuje takto:

„... asi by som sa nevenovala rodovým veciam, keby som nebola žena, je pre mňa veľmi príjemné, že môžem využiť niečo, čo ma bytostne zaujíma, čo je takou mojou súčasťou a vyplýva to aj z mojich skúseností osobných, a že môžem teraz to naozaj aplikovať, využívať tento môj záujem, tú nasadenosť, angažovanosť v tejto oblasti výskumu. Čiže, pre mňa to môže byť ideálne spojenie. Ak je záujem o rodové veci alebo gender studies (...) tak áno, v podstate áno. Ovplyvnilo ma to“ (tamže).

Odlíšnosť ženskej a mužskej perspektívy reflektuje aj mladší výskumník slovami: „v mnohých problémoch sa ukazuje odlišnosť mužského a ženského pohľadu na vec“, pričom tú odlišnosť, podobne ako citovaná výskumníčka, neesencializuje, naopak, podčiarkuje, že „je to otázka tých zažitých skúseností (S, rozhovor). Napokon, epistemický význam zažitej skúsenosti aplikuje na sociálny výskum vo všeobecnosti:

„...každý výskumník pri spoločenských vedách vychádza z vlastne zažitej skúsenosti, či chce, alebo nechce, aj keď chce zostať maximálne objektívnym (...) zaujíma ho určitý okruh otázok, iným spôsobom sa na to pozerá (...) v mnohých problémoch sa ukazuje odlišnosť mužského a ženského pohľadu na vec. Ale opäť je to otázka tých zažitých skúseností a tie zažité skúsenosti zase znamenajú určitú podobu socializácie, určité možnosti, ktoré sú dané, ako riešiť tieto situácie, ako vychádzať očakávaniam“ (S, rozhovor).

Pri uvažovaní o tom, prečo je na Slovensku rodový výskum málo prítomný, viacerí konštatujú, že samotná téma sa spolitizovala, „problematika genderu sa stotožnila s liberalizmom, dokonca s pravicovým liberalizmom“ (S, rozhovor), alebo že ide o „importovaný pojem, importovaný diskurz“ (S, rozhovor), že „ten koncept vlastne prišiel sem zvonka, všeobecne sme ešte málo rodovo scitlivená spoločnosť“ (S rozhovor). Ďalšia vec je, že problematika rodu sa najčastejšie chápe zjednodušene ako problém žien, tak v širšom spoločenskom diskurze, ako aj v diskurze spoločenských vied, ako nám to potvrdila aj jedna účastníčka skupinovej diskusie: „stále sa to vníma možno ako ženská problematika“ (S, fokusová skupina). Vskutku, kontextuálny význam samotného termínu „rod“ v odborných textoch z danej disciplíny naznačuje, že tento termín sa často používa ako synonymum výrazu „ženy“ alebo ako skratka pre výraz „ženy a muži“ bez toho, aby konotoval hierarchickosť rodových vzťahov. Možno to pozorovať obzvlášť v prípadoch, kde sa termín používa v anglickej, do slovenského jazyka nepreloženej podobe, a označuje sa ním „problematika žien“.

O prípade, ktorý svedčí o ovplyvňovaní voľby profesijnej orientácie, porozprávala jedna doktorandka, účastníčka skupinových rozhovorov na spoločenskovednom pracovisku takto:

„Ak by som bola mužom, by som neštudovala, možno by som neštudovala moju disciplínu, lebo vtedy ma ovplyvnil matematikár, ktorý povedal, že ženy nemajú priestorové videnie. A odvtedy som mala trošku problém s matematikou, potom som to, našťastie, prekonala, ale možno by som študovala niečo iné, keby som sa nestretla s matematikom, ktorý nemal veľmi rád ženy.“ (S, fokusová skupina.)

Opierajúc sa o skúsenosti so spoluprácou s viacerým ženami vo svojom odbore, konštatuje relevantnosť viacerých sociálnych faktorov, aj rodu, v produkcii spoločenskovedného poznania respondent mladšej generácie, podľa ktorého „väčšina žien v spoločenských vedách skúma inak“ (S, rozhovor). Hneď však dodáva: „Ale to neznamená, že to skúmajú inak preto, že sú ženy.“ (Tamže.) Z príbehov, ktoré rozpráva, vyplýva, že jeho dôvetok je implicitným vyjadrením snahy neesencializovať. To, aké témy ženy „vyťahujú“, ako o nich uvažujú, nedáva do súvislosti s ich pohlavím, ale s ich pozíciou „na okraji“: hovorí „o pozícii marginálov“, o tom, že „ženy boli aj vo vede na okraji“. Podčiarkuje pritom, že ide aj o otázku „tej zdatnosti využiť ten potenciál, že ak je človek na okraji, dáva mu to väčší priestor na premýšľanie, na pomenovávanie vecí, a tým pádom má aj určitým spôsobom výhodu. A je to prejav možno že skôr osobnosti, typu osobnosti ako toho, či je muž, žena“ (tamže). Názor o „výhodnosti“ marginalizovanej pozície silne rezonuje s tézami rozvinutými v rámci feministickej teórie stanoviska (pozri napr. Harding 1996, Harding 1998, Farkašová 2005, Farkašová 2007), podľa ktorej pozíciou marginalizovaných skupín možno pripísať epistemickú privilegovanosť, keďže pri skúmaní sociálnych fenoménov ich pohľad je vhodnejším východiskom pre tvorbu menej zaujatých sociálnych teórií. Táto pozícia nie je viazaná na biologické pohlavie, môže sa v nej ocitnúť aj muž, ako podotkol i citovaný výskumník. Je to pozícia, ktorá podmieňuje aj „určitú perspektívu“ alebo výber tém, „ktoré aj z tej ich pozície sú viditeľnejšie. (...) A tým, že v určitom čase teda ženy majú menší podiel na moci, tak sa to prejavovalo tým, že tú moc prejavujú iným spôsobom. Že prejavujú napríklad to, že ukazujú svoje schopnosti napríklad tým, že sú možno tými hýbatel'mi takéhoto intelektuálneho života“ (tamže).

Oveľa kritickejší tón však zaznie v jeho naratíve v momente, keď reflektuje feminizáciu školstva, vrátane vysokého školstva, a jej

dôsledky na individuálne životy žien a mužov, ktorí v takejto sfére prebývajú. Na probléme, ktorý spája s feminizáciou školstva a ktorý sa prejavuje v nízkom finančnom ohodnotení, v istej kultúre poloprofesionality, v nefungovaní pravidiel, nedostatku konkurencie, sa podľa neho čiastočne podpísali ženy tým, „že prijímajú tie podmienky, aké sú“, „oni reprodukujú tradičný model a v tradičnom modeli znamená, že [žena, pozn. autorky] je podriadená v domácnosti svojmu sponzorovi, manželovi, ktorý zabezpečuje ekonomické fungovanie. A preto tento model takého podriadenstva prenášajú do tej profesionálnej etiky“ (tamže).

Ženy teda nie sú len obeťami, ony aktívne udržiavajú daný systém, lebo prijímajú pravidlá hry. Podľa jeho názoru, nemožno povedať, že ženy teraz sú podriadené, a dodáva:

„Tým, že som skončil v školstve, tak som vlastne v rovnakej pozícii, som v takej znevýhodnenej pozícii ako väčšina tých žien, ktoré skončili v školstve (...) mňa sa to osobne dosť dotýka, a problém je v tom, že sme vo feminizovanom odbore a ten odbor ako taký je preto dotovaný, lebo ženy boli vždy ochotné prijímať také práce, ktoré boli menej platené, lebo vždy sa spoliehali, že však to nie je úlohou ženy, aby zarábala peniaze. To je úlohou muža.“ (Tamže.)

Hoci respondent explicitne uvádza, že problém nevidí v tom, či ide o muža alebo o ženu, ale v tom, že sú vo feminizovanom odbore, implicitne, podľa môjho názoru, dobre vystihuje to, akým spôsobom sa stáva veda, presnejšie, konkrétny odbor skúmania, rodovo poznačeným, keď spomenie, že na rozdiel od tých oblastí vedeckého skúmania, ktoré prinášajú ekonomický zisk a vedia si zarobiť, „my to nemáme, ako si zarobiť, a preto sme vlastne neužitoční, a s tým súvisí, že ako neužitoční získavame iný status, iné peniaze. No a tá neužitočnosť sa spája so ženskou prácou“ (tamže).

Odbor, ktorý je feminizovaný, naberá na seba znaky pripisované ženám, stáva sa „feminizovaným“ nie v zmysle kvantitatívnych ukazovateľov, ale v zmysle kultúrnych významov. A keďže tomu, čo je ženské, sa v našej tradícii pripisuje menší význam a menšia hodnota, do tejto polohy sa dostane aj akákoľvek „feminizovaná“ oblasť, či už uvažujeme napr. o poskytovaní starostlivosti, o výchove detí alebo vedeckom skúmaní. A že na to doplácajú nielen ženy, ale aj muži, ktorí v danej sfére pôsobia, dobre dosvedčujú nasle-

dujúce slová: „Ja sa cítim tiež znevýhodnený práve preto, lebo robím v prostredí, ktoré bolo feminizované (...) ja som sa stal, aby som to tak nazval teraz zjednodušene, obeťou (...) stal sa zo mňa kverulant.“ (Tamže.)

Na základe uvedených názorov, artikulovaných vo výpovediach účastníčok a účastníkov výskumu, je možné identifikovať určité schémy myslenia, ktoré sú prítomné v uvažovaní tak o otázke zastúpenia žien vo vede, ako aj v reflexiách o relevantnosti rodu v produkcii poznania, a ktoré sa dajú vyjadriť takto: 1. schéma rovnakosti, v rámci ktorej rod nie je považovaný za relevantný faktor, rodová odlišnosť sa popiera a uznáva sa platnosť hesla: na pohlaví/rode nezáleží; 2. schéma diferencie, v rámci ktorej sa rod považuje za relevantný faktor, pričom schéma diferencie nadobúda dve podoby: podobu naturalistickú, ktorá rodovú diferenciu odvodzuje z biológie a považuje ju za prirodzenú, a konštruktivistickú, ktorá rodovú odlišnosť odvodzuje zo sociálnych faktorov. Zdá sa, že schéma odlišnosti v jej naturalistickej podobe prevažuje v komunite prírodovedcov a prírodovedkýň, jej konštruktivistická verzia je viac zastúpená v komunite spoločenských vedcov a vedkýň.

Záver

Jedným z motívov, ktoré vedú k (v úvode spomenutému) sociálnemu obratu vo filozofii vedy, je výzva, akú vedne štúdiá predstavujú pre filozofiu vedy. Je to výzva, aby filozofi a filozofky brali empirické skúmania reálnej praxe vedy, vedeckých komunit so všetkou vážnosťou, výzva, ktorá ma pred pár rokmi, keď som dostala ponuku zúčastniť sa medzinárodného výskumu vedeckých inštitúcií, epistemických komunit a rodovej dimenzie produkcie poznania, oslovila. Feministická epistemológia a filozofia vedy, ktorá nepochybne stála a stojí v centre intelektuálneho pohybu smerujúceho k zmene tradičného filozofického obrazu vedy, ktorý donedávna prevažoval vo filozofii vedy a ktorého rezíduá sú identifikovateľné v spôsobe, akým o vede dodnes uvažujeme, rozvinula a obohatila tézu o sociálnosti vedeckého poznania o akcentovanie rodovej určenosti vedy – ako inštitúcie i ako súboru praktík. Empirický výskum, ktorý sme v rámci projektu KNOWING realizovali, som chápala aj ako možnosť presvedčiť sa, či a do akej miery niektoré teoretické postuláty, ktoré tvoria centrálnu osi feministického

epistemologického uvažovania o vede, nachádzajú oporu v každodennej praxi produkcie vedeckého poznania. Tým sa dá vysvetliť a tým by som chcela zdôvodniť aj to, že vo svojom výklade sa pohybujem v dvoch základných polohách – v polohe filozofických reflexií a analýz aj v polohe interpretácie empirického materiálu, získaného vo výskume, so snahou o prepojenie týchto dvoch úrovní analýz. Podľa feministickej filozofky Herty Nagl-Docekalovej, feministická filozofia je takým filozofovaním, ktoré nie je odtrhnuté od reálneho života (pozri Nagl-Docekalová 1992) – v tomto duchu som sa pokúšala o rozvíjanie filozofických, epistemologických reflexií čo najbližšie k životu vedeckých inštitúcií a epistemických komunit. A aj preto som sa snažila čo najpozornejšie načúvať hlasu tých, ktorí a ktoré vo vede pôsobia, ktorých životy sú s vedec-kou prácou previazané a sú ňou poznačené.

Chcela som ukázať, že koncepciu situovaného poznania je možné uplatniť a rozvinúť, aj pokiaľ uvažujeme o vedeckom poznaní. Vo svojich úvahách, analýzach a popisoch prekračujem také chápanie epistemológie, v rámci ktorého sa za epistemologické otázky považujú otázky týkajúce sa racionality a zdôvodnenosti, pravdivosti či validity poznania. Rozvíjam chápanie, v ktorom ostáva priestor na to, aby si epistemológia našla cestu k „reálnej“ vede a vedeckej praxi, k „vede v akcii“ (Latour 1987), aby som ukázala, že v rámci takého chápania téza o situovanosti vedy v konkrétnom čase a priestore, v konkrétnom spoločenskom, kultúrnom, politickom či ekonomickom prostredí, v sieti sociálnych vzťahov a kultúrnych významov je tvrdením, ktoré je relevantné aj z filozofického, epistemologického hľadiska. Chcela som tým ukázať aj to, že námietka, podľa ktorej situovanosť poznania je epistemologicky irelevantná či nezaujímavá, je zoči voči praxi vedy neopodstatnená.

O situovanosti produkcie vedeckého poznania som vo svojom texte uvažovala predovšetkým v kontexte kolaboratívnej a interaktívnej povahy vedeckej práce. Na pozadí analýz, či už teoretických koncepcií alebo empirických zistení, som sa pokúsila ukázať, že aktivity a činnosti, ktorých cieľom je produkcia poznania, prebiehajú v epistemických komunitách, ktoré v tomto zmysle možno považovať za subjekty vedeckej práce. Tieto epistemické komunity však nemožno chápať ako niečo jednotné či budované podľa jednotného vzoru – naopak, v praxi vedy epistemické komunity sa formujú a pôsobia na rôznych úrovniach, sú mnohoraké, tak pokiaľ ide o spojivo, ktoré ich členov a členky spája, ako aj čo sa

týka ich štruktúry či princípov fungovania. Zdôraznenie epistemických komunit ako subjektov tvorby poznania vo vede neznamená nivelizáciu významu individuálnych aktérov či aktérov – naopak, v epistemických komunitách nachádza svoje miesto tak dôraz na individualitu, ako aj koncept komunitarizmu.

Blížší pohľad do života epistemických komunit potvrdzuje tézu, podľa ktorej to, čo sa nazýva vedeckým poznaním, je výsledkom spolupráce viacerých jedincov, výskumníkov a výskumníček, ktorí a ktoré nepôsobia ako od seba nezávislé a kognitívne autonómne individua, ale fungujú medzi nimi vzťahy epistemickej závislosti a dôvery. Nazdávam sa, že aj prax súčasnej vedy potvrdzuje, že ideál kognitívnej autonómie je iluzórny a že dôvera medzi aktérkami a aktérmi tvorby vedeckého poznania zohráva dôležitú epistemickú funkciu. Jedným zo záverov, ku ktorým ma filozofická reflexia, konceptuálna analýza aj niektoré výsledky výskumu, zhrnuté v tejto štúdii, vedú, je tvrdenie, podľa ktorého mechanizmy produkcie poznania majú dôležitú sociálnu dimenziu. Preto vedecká aktivita nemôže byť konceptuálne odčlenená od rôznych podmienok, v akých sa realizuje, a filozofická analýza, ktorá by ostala nevšimavá voči situovanosti týchto aktivít, by ostala nutne oklieštená.

Pohľad do každodennosti vedy zároveň ukazuje aj to, že spolupráca medzi aktérmi a aktérkami, prostredníctvom ktorej sa vedenie nielen vytvára, ale aj legitimizuje a sprostredkúva, môže nadobudnúť mnohoraké podoby a prebieha na rozličných rovinách, pričom jej intenzita a plodnosť závisí od množstva rozličných, aj sociálnych faktorov. Preto preferovanie len niektorých typov spolupráce (napr. interdisciplinárnej, medzinárodnej) môže viesť k znevýhodneniu tých epistemických komunit, v rámci ktorých prevažujú iné typy či modalities vedeckej spolupráce.

Mojou snahou bolo aj popísať a analyzovať spôsoby, akými rod intervenuje v procesoch tvorby poznania a akými pôsobí v epistemických komunitách. Inšpirujúc sa feministickými epistemologickými východiskami, všimla som si epistemické komunity, v ktorých je tvorba vedeckého poznania situovaná, aby som ukázala, že tieto nie sú zbavené pôsobenia rodu – predstavy o ženskosti a mužskosti totiž môžu štruktúrovať proces výskumnej práce v rámci experimentálneho laboratórneho výskumu a môžu viesť k rodovo špecifickej delbe práce v rámci epistemických komunit. Ide pritom o takú delbu práce, v ktorej je zakódovaná asymetria medzi kreativitou a rutinou, medzi vytváraním niečoho zásadne

nového vo vede a každodennou „mravenčou“, hoci aj technicky náročnou laboratórnou prácou. Táto asymetria nie je rodovo neutrálna, ale je zjavne rodovo konotovaná – kopíruje totiž tradičnú rodovú schému mužskej kreatívnej a ženskej repetitívnej práce. Otázku rodu ako relevantného faktora v produkcii poznania som si kládla aj na úrovni schém myslenia, ktoré som identifikovala v názoroch vedcov a vedkýň a ktoré sa pohybujú od odmietania rodovej odlišnosti v duchu hesla „na pohlaví/rode nezáleží“ cez zdôraznenie „prirodzenej“, biologicky podmienenej odlišnosti až po konštruktivistické stanovisko, v ktorom sa odlišnosti pripisujú sociálnym faktorom a podmienkam. Hoci ideu o inakosti „ženského vnímania sveta“ považujem za problematickú, pretože nastavuje „esencialistickú pascu“ tým, že vedie k paušalizovaniu a k stieraniu rozdielov medzi samotnými ženami, považujem za dôležité, aby každý pohľad, každý hlas sa mohol vo výskume uplatniť rovnako a aby pohľad vyvierajúci zo skúsenosti ženy bol považovaný za rovnako hodnotný.

Literatúra a zdroje

- ANDERSON, E. 1995. Feminist Epistemology : An Interpretation and a Defense. In *Hypatia*, Vol. 10., No. 3, s. 50 – 84.
- ANDERSON, E. 2000. Feminist Epistemology and Philosophy of Science. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Dostupné na <http://plato.stanford.edu/entries/feminism-epistemology/>. First published Wed Aug 9, 2000; substantive revision Thu Feb 5, 2009.
- BARNES, B. – BLOOR, D. – HENRY, J. 1996. *Scientific Knowledge : A Sociological Analysis*. Chicago : The University of Chicago Press.
- BARRY, A. – BORN, G. – WESZKALNYS, G. 2008. Logics of Interdisciplinarity. In *Economy and Society*, Vol. 37, No.1, s. 20 – 49.
- BECHER, T. – TROWLER, P. 2001: *Academic Tribes and Territories : Intellectual Enquiry and the Culture of Disciplines*. New York : The Society for Research into Higher Education & Open University Press.
- BLAGOJEVIĆ, M. et al. (ed.). 2004. *Premárnené talenty : od osobných zápasov k veci verejnej : ženy a veda v krajinách Enwise*. Luxemburg : Úrad pre vydávanie úradných publikácií Európskych spoločností.

- BLEIER, R. (ed.). 1986. *Feminist Approaches to Science*. New York : Pergamon Press.
- BLEIER, R. 1986. Sex Differences Research : Science or Belief? In BLEIER, R. (ed.). *Feminist Approaches to Science*. New York : Pergamon Press.
- BLOOR, D. 1991. *Knowledge and Social Imagery*. Chicago & London : The University of Chicago Press, second edition.
- BÚTOROVÁ, Z. et al. 2002. Ženy, muži a rovnosť príležitostí. In KOLÁR, M. – MESEŽNIKOV, G. (ed.). *Slovensko 2002 : súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava : Inštitút pre verejné otázky, s. 405 – 443.
- BOURDIEU, P. 2004. *Science of Science and Reflexivity*. Chicago : University of Chicago Press.
- CECI, S. J. – WILLIAMS, W. M. (ed.). 2007. *Why Aren't More Women in Science?* Washington : American Psychological Association.
- Council Resolution of on „Women and Science“. Brussels : Council of the European Union. 1 June 1999. Dostupné na ftp://ftp.cordis.lu/pub/improving/docs/g_wo_res_en.pdf.
- DAVID, M. 2005. *Science in Society*. New York : Palgrave Macmillan.
- Dlhodobý zámer UK na obdobie 2008 – 2013. Univerzita Komenského v Bratislave, 2008. Dostupné na: http://www.uniba.sk/fileadmin/user_upload/editors/subory/legislativa/dlhodoby_zamer_uk_2008_2013.pdf
- DURAN, J. 1991. *Toward a Feminist Epistemology*. Savage, Maryland : Rowman and Littlefield.
- ETKOWITZ, H. et al. 2008. The Coming Gender Revolution in Science. In HACKETT, E. J. et al. *The Handbook of Science and Technology Studies*. Cambridge & London : The MIT Press, s. 403 – 129.
- Európsky výskum v akcii. Siedmy rámcový program (7.RP). Dostupné na http://ec.europa.eu/research/fp7/pdf/fp7-brochure_sk.pdf
- FARKAŠOVÁ, E. 2002. Situovanosť vedeckého poznania versus jeho objektivita. In *Filozofia*, roč. 57, č. 6, s. 383 – 393.
- FARKAŠOVÁ, E. 2005. Stanovisko ako epistemologická/metodologická stratégia? (Diskusie v súčasnej feministickej filozofii.). In *Filozofia*, roč. 60, č. 6, s. 399 – 412.
- FARKAŠOVÁ, E. 2006. „Dvojidentita“, „dvojperspektíva“ ako možný epistemologický potenciál. In: ANDREANSKÝ, E. (ed.). *Filozofia v kontexte globalizujúceho sa sveta. Zborník príspevkov z 3. slovenského filozofického kongresu konaného v kongresovom centre SAV v Smoleniciach 7. – 9. novembra 2005*. Bratislava : Slovenské filozofické združenie pri SAV, Katedra filozofie a dejín filozofie FF UK v Bratislave, Katedra filozofie FF UCM v Trnave, s. 415 – 419.

- FARKAŠOVÁ, E. 2007. „Logika stanoviska“ vo feministickej epistemológii: úspechy a úskalia. In HECZKOVÁ, L. (ed.). *Vztahy, jazyky, těla : texty z 1. konferencie českých a slovenských feministických študií*. Praha : Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, s. 54 – 72.
- FARKAŠOVÁ, E. 2009. Univerzálna veda verus partikulárne „vedenie“? In BURAJ, I. – KORENÁ, K. (ed.). *Éra globalizácie vo filozofickej reflexii. Zborník s medzinárodnou účasťou zostavený Katedrou filozofie a dejín filozofie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave pri príležitosti životného jubilea Ladislava Hohoša*. Bratislava : Vydavateľstvo UK, s. 91 – 105.
- FEYERABEND, P. 2001. *Rozprava proti metóde*. Praha : Aurora.
- FEE, E. 1991. Critiques of Modern Science : The Relationship of Feminist to Other Radical Epistemologies. In BLEIER, R. (ed.). *Feminist Approaches to Science*. New York : Pergamon Press, s. 42 – 56.
- FILADELFIOVÁ, J. et al. 2009. Postavenie žien a mužov vo sfére vysokých škôl: pohľad na štatistiky. In SZAPUOVÁ, M. – KICZKOVÁ, Z. – ZEŽULOVÁ, J. (ed.). *Na ceste k rodovej rovnosti : ženy a muži v akademickom prostredí*. Bratislava : Iris, s. 89 – 121.
- FOUCAULT, M. 1994. *Diskurs, autor, genalogie*. Praha : Nakladateľství Svoboda.
- FULLER, S. 2003. *Interdisciplinarity : The Loss of the Heroic Vision in the Marketplace of Ideas*. Dostupné na <http://www.interdisciplines.org/interdisciplinarity/papers/3>. Date of publication: 1 October 2003.
- FULLER, S. 2006. *The Philosophy of Science and Technology Studies*. New York & London : Routledge.
- GÁL, F., – GÁL, E. – KUBEŠ, M. – MILTOVÁ, A. 1988. *Svet vedy a poznávanie*. Bratislava : Smena.
- GIBBONS, M. et al. 1994. *The New Production of Knowledge : The Dynamics of Science and Research in Contemporary Societies*. London : Sage.
- GOLDMAN, A. I. 1999. *Knowledge in a Social World*. Oxford : Oxford University Press.
- GRASSWICK, H. E. 2004. Individuals-in-Communities : The Search for a Feminist Model of Epistemic Subjects. In *Hypatia*, Vol. 19, No. 3 (Summer 2004), s. 85 – 120.
- HACKETT, E. J. 2005. Essential Tension : Identity, Control and Risk in Research. In *Social Studies of Science*, Vol. 35, No. 5, s. 787 – 826.
- HANUS, M. 2005. Harvard, ženy a špičková veda. In *týždeň*, č. 11/2005.

- HARAWAY, D. 1999. Situated Knowledges : The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. In BIA-GIOLI, M. (ed.). *The Science Studies Reader*. New York & London : Routledge, s. 172 – 189.
- HARDING, S. 1986. *The Science Question in Feminism*. Ithaca & London : Cornell University Press.
- HARDING, S. 1996. Rethinking Standpoint Epistemology : What is „Strong Objectivity“? In KELLER, E. F. – LONGINO, H. E. (ed.). *Feminism and Science*. Oxford & New York : Oxford University Press, s. 235 – 249.
- HARDING, S. 1998. Feminizmus, veda a antiosvietenská kritika. In *Aspekt*, č.1, s. 76 – 86.
- HARDWIG, J. 1991. The Role of Trust in Knowledge. In *The Journal of Philosophy*, Vol. 88, No. 12, s. 693 – 708.
- HAVELKOVÁ, H. 2007a. Problém takzvané harmonizace : náprava „nezamýšlených důsledků“ moderní společnosti. In *Cesty labyrintem : O vědecké profesi, soukromném životě a jejich propojování*. Praha : Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., s. 10 – 18.
- HAVELKOVÁ, H. 2007b. Transformace, která nikdy nezačala : ženy v české vědě. In LINKOVÁ, M. (ed.). *Transformace: gender, věda a společnost*. Praha : Sociologický ústav AV ČR, s. 18 – 26.
- Hlavné úlohy agentúry APVV. Dostupné na <http://www.apvv.sk/oagenture.php>.
- HUSU, L. 2001. On metaphors on the position of women in academia and science. In *NORA : Nordic Journal of Women's Studies*, Vol. 9, No. 3, s. 172 – 181.
- ILLNEROVÁ, H. 2002. Bádají ženy jinak? Slovo na úvod. In KOSTLÁN, A. (ed.). *Bádají ženy jinak? Velká válka a věda. Co je kulturní historie. Historik v měnícím se světě. Práce z dějin vědy. Studies in the history of sciences and humanities. Svazek 3. Semináře výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2000 – 2001*. Praha : Výzkumné centrum pro dějiny vědy a nakladatelství Arenga.
- KATZ, J. S. – MARTIN, B. R. 1997. What is Research Collaboration? In *Research Policy*, Vol. 26, No. 1, s. 1 – 18.
- KELLER, E. F. – LONGINO, H. E. (ed.). 1996. *Feminism and Science*. Oxford & New York : Oxford University Press.
- KELLERT, S. H. 2006. *Disciplinary Pluralism for Science Studies*. In KELLERT, S. H. – LONGINO, H. E. – WATERS, C. K. (ed.). *Scientific Pluralism : Minnesota Studies in the Philosophy of Science*. Volume XIX. Minneapolis & London : University of Minnesota Press, s. 215 – 231.
- KICZKOVÁ, Z. 1997. Vzájomný vzťah medzi verejnou a súkromnou sférou z pohľadu žien. In *Aspekt*, č. 1, s. 189 – 196.
- KICZKOVÁ, Z. 1998. *Príroda – vzor žena? Hľadanie alternatív v ekofeminizme*. Bratislava : Aspekt.

- KICZKOVÁ, Z. 2009a. Od konštatovania rodových nerovností po navrhovanie ich riešení: precitnutie zo samozrejmosti alebo trochu hnevu nezaškodí? In SZAPUOVÁ, M. – KICZKOVÁ, Z. – ZEŽULOVÁ, J. (ed.). *Na ceste k rodovej rovnosti : ženy a muži v akademickom prostredí*. Bratislava : Iris, s. 305 – 362.
- KICZKOVÁ, Z. 2009b. O žitých a symbolických stereotypoch. In SZAPUOVÁ, M. – KICZKOVÁ, Z. – ZEŽULOVÁ, J. (ed.). *Na ceste k rodovej rovnosti : ženy a muži v akademickom prostredí*. Bratislava : Iris, s. 201 – 233.
- KITCHER, P. 1990. The Division of Cognitive Labour. In *The Journal of Philosophy*, Vol. 87, No. 1 (Jan., 1990), s. 5 – 22.
- KITCHER, P. 1993. *The Advancement of Science*. New York : Oxford University Press.
- KITCHER, P. 1994. Contrasting Conceptions of Social Epistemology. In SCHMITT, F. (ed.). *Socializing Epistemology : The Social Dimensions of Knowledge*. Lanham, Maryland : Rowman and Littlefield, s. 111 – 134.
- KNORR CETINA, K. 1999. *Epistemic Cultures : How the Sciences Make Knowledge*. Cambridge & London : Harvard University Press.
- KOSTLÁN, A. (ed.). 2002. *Bádají ženy jinak? Velká válka a věda. Co je kulturní historie. Historik v měnícím se světě. Práce z dějin vědy. Studies in the history of sciences and humanities. Svazek 3. Semináře výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2000 – 2001*. Praha : Výzkumné centrum pro dějiny vědy a nakladatelství Arenga.
- KOURNAY, J. A. 1998. A New Program for Philosophy of Science, in Many Voices. In KOURNAY, J. A. (ed.). *Philosophy in a Feminist Voice : Critiques and Reconstructions*. Princeton : Princeton University Press, s. 231 – 263.
- KOVÁČ, L. 2000. Potreba syntézy prírodných a kultúrnych vied. In *Vesmír*, roč. 79, č. 105. Dostupné na <http://www.vesmír.cz/clanek/potreba-syntezy-prirodných-a-kulturných-vied> (2).
- KOVÁČ, L. 2006. Päť rokov po septembri 2001. Lekcia o stave vedy a civilizácie. In *Knihy a spoločnosť*, č. 9.
- KUHN, T. 1981. *Štruktúra vedeckých revolúcií*. Bratislava : Pravda.
- LACUTTA, L. R. 2002. Learning Interdisciplinarity : Sociocultural Perspectives on Academic Work. In *The Journal of Higher Education*, Vol. 73, No. 6, s. 711 – 739.
- LAKI, J. 2009. Inštitucionalistická sociológia vedy. In *Filozofia*, roč. 64, č. 2, s. 144 – 155.
- LATOURET, B. 1987. *Science in Action : How to Follow Scientists and Engineers Through Society*. Cambridge : Cambridge University Press.
- LATOURET, B. – WOOLGAR, S. 1986. *Laboratory Life : Construction of Scientific Facts*. Princeton : Princeton University Press. 2nd ed.
- LATOURET, B. 1998. Essay on Science and Society : From the World of Science to the World of Research. In *Science*, Vol. 280, No. 5361, s. 208 – 209.

- LATOURE, B. 2003. *Nikdy sme neboli moderní*. Bratislava : Kalligram.
- LISSMANN, K. P. 2008. *Teorie nevzdělanosti : omyly společnosti vědění*. Praha : Academia.
- LONGINO, H. 1990. *Science as Social Knowledge : Values and Objectivity in Scientific Inquiry*. Princeton : Princeton University Press.
- LONGINO, H. E. 1991. Multiplying Subjects and the Diffusion of Power. In *The Journal of Philosophy*, Vol. 88, No. 11, s. 666 – 674.
- LONGINO, H. E. 1993. Essential Tensions – Phase Two : Feminist, Philosophical, and Social Studies of Science. In ANTHONY, L. M. – WITT, Ch. W. (ed.). *A Mind of One's Own : Feminist Essays on Reason and Objectivity*. Boulder : Westview Press, s. 257 – 273.
- LONGINO, H. E. 1996. Subjects, Power and Knowledge : Description and Prescription in Feminist Philosophies of Science. In KELLER, E. F. – LONGINO, H. E. (ed.). *Feminism and Science*. Oxford & New York : Oxford University Press, s. 264 – 280.
- LONGINO, H. E. 1999. Feminist Epistemology. In GRECO, J. – SOSA, E. (ed.). *The Blackwell Guide to Epistemology*. Oxford : Blackwell Publishing Ltd., s. 327 – 354.
- LONGINO, H. E. 2002. *The Fate of Knowledge*. Princeton & Oxford : Princeton University Press.
- LONGINO, H. 2009. Usmerňovanie sociálneho obratu vo filozofii vedy. In *Filozofia*, roč. 64, č. 4, s. 312 – 324.
- MERTON, R. K. 1973. *The Sociology of Science : Theoretical and Empirical Investigations*. Chicago : The University of Chicago Press.
- MILL, J. S. 2003. *Poddanstvo žien*. Bratislava : Kalligram.
- NAGL-DOCEKALOVÁ, H. 1992. Co je feministická filozofie? In *Filozofický časopis*, roč. 15, č. 5, s. 742 – 756.
- NAGL-DOCEKALOVÁ, H. 2007. *Feministická filozofie : výsledky, problémy, perspektívy*. Praha : Sociologické nakladatelství.
- NELSON, L. H. 1990. *Who Knows : From Quine to a Feminist Empiricism*. Philadelphia : Temple University Press.
- NELSON, L. H. 1998. Epistemické komunity. In *Aspekt*, č. 1/1998, s. 96 – 111.
- NOWOTNY, H. – SCOTT, P. – GIBBONS, M. 2001. *Re-Thinking Science : Knowledge and the Public in an Age of Uncertainty*. Cambridge : Polity Press.
- OSTATNÍKOVÁ, D. 2006. Za hranicou rovnosti. In *Knihy a spoločnosť*, č. 1.
- PICKERING, A. (ed.). 1992. *Science as Practice and Culture*. Chicago & London : The University of Chicago Press.
- PISCOVÁ, M. 2004. (zost.) *Ženy vo vede – alebo deravé potrubie?* Bratislava : Sociologický ústav SAV.

- PISCOVÁ, M. 2004. Helsinská skupina ako nástroj posilnenia účasti žien vo vede. In PISCOVÁ, M. (zost.). 2004. *Ženy vo vede – alebo deravé potrubie?* Bratislava : Sociologický ústav SAV, s. 7 – 19.
- POTTER, E. 2006. *Feminism and Philosophy of Science : An Introduction*. London & New York : Routledge.
- QUINE, W. V. 1994. *Hľadání pravdy*. Praha : Herrmann a synové.
- REES, T. 2002. *National Policies on Women and Science in Europe*. Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities.
- ROLIN, K. 2002. Gender and Trust in Science. In *Hypatia*, Vol. 17, No. 4, s. 95 – 118.
- SARDAR, Z. 2001. *Thomas Kuhn a vědecké války*. Praha : Triton.
- SCHIEBINGER, L. 1991. *Has Feminism Changed Science?* Cambridge & London : Harvard University Press.
- SCHMITT, F. 1994. *Socializing Epistemology : The Social Dimensions of Knowledge*. Lanham, Maryland : Rowman and Littlefield.
- Science Policies in the European Union : Promoting Excellence through Mainstreaming Gender Equality : A Report from the ETAN Expert Working Group on Women and Science*. 2000. Published by European Commission, DG Research, Luxembourg : Offices for Official Publications of the European Communities.
- SCOTT, J. W. 1989. Gender : A Useful Category of Historical Analysis. In *Gender and the Politics of History*. New York : Columbia University Press, s. 28 – 50.
- SEDOVÁ, T. 2007. Konštruktivizmus ako filozofia a sociológia vedy : problémy, možnosti a limity. In *Filozofia*, roč. 62, č. 9, s. 750 – 765.
- SISMONDO, S. 2004. *An Introduction to Science and Technology Studies*. Malden & Oxford : Blackwell Publishing.
- SHRUM, W. – GENUTH, J. – CHOMPALOV, I. 2007. *Structures of Scientific Collaboration*. Cambridge & London : The MIT Press.
- SLAUGHTER, S. – LESLIE, L. L. (ed.). 1997. *Academic Capitalism : Politics, Policies, and the Entrepreneurial University*. Baltimore & London : The Johns Hopkins University Press.
- SMITH, D. 2001. Collaborative Research : Policy and the Management of Knowledge Creation in UK Universities. In *Higher Education Quarterly*, Vol. 55, No. 2, April 2001, s. 131 – 157.
- STRATHERN, M. 2004. *Commons and Borderlands : Working Papers on Interdisciplinarity, Accountability and the Flow of Knowledge*. Wantage : Sean Kingston Publishing.
- STRATHERN, M. 2007. Interdisciplinarity : Some Models for the Human Sciences. In *Interdisciplinary Science Reviews*, Vol. 32, No. 2, s. 123 – 134.

- SZAPUOVÁ, M. 2005. Ženy, veda a feminizmus : k niektorým problémom vedeckého poznania z pohľadu feministickej epistemológie. In LINKOVÁ, M. – ČERVINKOVÁ, A. (ed.). *Mýšlení hranic : genderové pohľady na racionalitu, objektivitu a vědoucí subjekt*. Praha : Sociologický ústav AV ČR, s. 39 – 57.
- SZAPUOVÁ, M. 2006. Důvera a jej epistemická funkcia vo vede. In ANDREANSKÝ, E. (ed.). *Filozofia v kontexte globalizujúceho sa sveta*. Bratislava : Iris, s. 433 – 440.
- SZAPUOVÁ, M. 2007. Otázky feministickej teórie a kritiky vedy : na ceste k problematike žien vo vede. In HECZKOVÁ, L. a kol. (ed.). *Vztahy, jazyky, těla. Texty z 1. konference českých a slovenských feministických studií*. Praha : FHS UK v Praze, s. 54 – 72.
- SZAPUOVÁ, M. – KICZKOVÁ, Z. – ZEZULOVÁ, J. (ed.). *Na ceste k rodovej rovnosti : ženy a muži v akademickom prostredí*. Bratislava : Iris.
- ŠMAUSOVÁ, G. 2005. Současnost nesoučasností : nepřehledné vlnobití feminismů. In HECZKOVÁ, L. a kol. (ed.). *Vztahy, jazyky, těla. Texty z 1. konference českých a slovenských feministických studií*. Praha: FHS UK v Praze, s. 16 – 37.
- Štatút Univerzity Komenského v Bratislave. Univerzita Komenského v Bratislave. 2008. Dostupné na http://www.uniba.sk/fileadmin/user_upload/editors/subory/legislativa/vp_2008_10_Satut_UK_komplet.pdf.
- THAGARD, P. 1997. Collaborative Knowledge. In *Noûs*, Vol. 31, no. 2 (Jun., 1997), s. 242 – 261.
- The Science of Gender and Science, Pinker vs. Spelke : A Debate* [5.16.2005]. Dostupné na http://www.edge.org/3rd_culture/debate05/debate05_index.html.
- VALIAN, V. 1999. *Why So Slow? The Advancement of Women*. Cambridge & London : The MIT Press.
- VELICHOVÁ, D. 2004. Premárnené talenty: od osobných zápasov k veci verejnej : ženy a veda v krajinách Enwise. In PISCOVÁ, M. (zost.). *Ženy vo vede – alebo deravé potrubie?* Bratislava : Sociologický ústav SAV, s. 19 – 33.
- WALLERSTEIN, I. et al. 1998. *Kam směřují sociální vědy : zpráva Gulbenkianovy komise o restrukturalizaci sociálních věd*. Praha : Sociologické nakladatelství.
- Women and Science : Mobilising Women to Enrich European Research*. Dostupné na ftp://ftp.cordis.europa.eu/pub/improving/docs/g_wo_co_en.pdf.
- YEARLEY, S. 2005. What does Science Mean in the „Public Understanding of Science“? In DIERKES, M. – von GROTE, C. (ed.). *Between Understanding and Trust : The Public, Science and Technology*. Taylor & Francis e-Library, s. 151 – 164.

- Zákon o vysokých školách č. 131/2002 Z. z. (úplné znenie, č. 175/2008 v Z. z.)*. 2008. Dostupné na <http://www.uips.sk/sub/uips.sk/images/PKvs/vsZak080901.pdf>.
- Zelená kniha. Európsky výskumný priestor : nové perspektívy*. Komisia európskych spoločenských. Brussels 4. 4. 2007. Dostupné na http://ec.europa.eu/research/era/pdf/era_gp_final_sk.pdf.